

Agresivnost kod djece rane i predškolske dobi

Maslač, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:836857>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI
STUDIJ**

**ANA MASLAĆ
DIPLOMSKI RAD**

AGRESIVNOST KOD DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI

Zagreb, rujan 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Zagreb)

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnika: Ana Maslač

TEMA DIPLOMSKOG RADA: Agresivnost kod djece rane i predškolske dobi

MENTOR: Prof.dr.sc. Siniša Opić

Zagreb, rujan 2023.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. TEORIJE AGRESIVNOSTI.....	3
1.1 Podtipovi agresivnosti.....	6
1.2 Čimbenici rizika	8
2. DIJETE I AGRESIJA.....	11
2.1 Dobne i spolne razlike u agresivnosti	11
2.2 Agresivnost kod djece predškolske dobi.....	13
2.2.1 Agresivnost u vrtićkom okruženju	14
2.2.2 Agresija u obiteljskom okruženju	15
3. RAZVOJ AGRESIVNOSTI KAO POREMEĆAJA	16
3.1 Utjecaj medija	16
3.2 Utjecaj roditeljskog ponašanja i odgojnih stilova.....	17
4. STUDIJA SLUČAJA	19
5. TRENING, INTERVENCIJA I PREVENCIJA	34
5.1 Trening s djecom agresivnog ponašanja	34
5.2 Psihološke intervencije i tretmani kao pomoć djeci s agresivnim oblicima ponašanja	38
5.3 Prevencija agresivnog ponašanja kod djece	43
5.3.1 U obitelji	44
5.3.2 U vrtiću	45

5.3.3 U zajednici	46
ZAKLJUČAK.....	47
PRILOZI I DODACI.....	49
LITERATURA	50
IZJAVA O IZVORNOSTI DIPLOMSKOG RADA	55

SAŽETAK

Smatra se kako je predškolska dob vrijeme intenzivnog razvoja djeteta gdje se djeca upoznaju sa svojim okruženjem, ali i društveno prihvatljivim normama. To je razdoblje u kojem se događa niz promjena pod utjecajem okoline i nasljeđa. U dječjem odrastanju, ponekad se događaju situacije u kojima dolazi do odstupanja u ponašanju kod djece i onoga što se smatra društveno prihvatljivim. Pojava agresivnog ponašanja kod djece je jedan od društveno neprihvatljivih obrazaca ponašanja. Agresivnost je postala sve veći i češći problem u ponašanju koji se javlja već od rane dobi. Ovim radom je dana definicija agresivnosti, objašnjene teorije i podtipovi agresivnosti te rizični čimbenici za pojavu agresivnog ponašanja. U radu su prikazani načini prevencije i intervencije, kao i tretmani koji se mogu koristiti kao pomoć kod problemskog ponašanja. Napravljen je i uvid u razliku između spolova u pojavi agresivnog ponašanja te prikazuje prisustvo agresije u vrtićkom i obiteljskom okruženju. U radu se osvrće i na utjecaj roditeljskih odgojnih stilova i masovnih medija na pojavu problemskog ponašanja. Napravljen je Protokol praćenje djeteta u svrhu istraživanja u konkretnom primjeru zašto je do problemskog ponašanja došlo te na koji način intervenirati. Cilj ovoga rada je dati objašnjenje pojma agresivnosti, utvrditi rizične faktore za pojavu problemskog ponašanja te na koji način mi kao društvo možemo utjecati na te faktore u svrhu smanjenja pojave antisocijalnog i agresivnog ponašanja kod djece.

Ključne riječi: dijete, odrastanje, agresivnost, podučavanje

SUMMARY

It is considered that preschool age is a time of intensive child development where children get to know their environment, but also socially acceptable norms. It is a period in which a series of changes takes place under the influence of the environment and heredity. In children's growing up, situations sometimes occur in which there are deviations in children's behavior and what is considered socially acceptable. The appearance of aggressive behavior in children is one of the socially unacceptable patterns of behavior. Aggression has become a bigger and more common behavior problem that appears from an early age. This work provides a definition of aggressiveness, explained theories and subtypes of aggressiveness, and risk factors for the appearance of aggressive behavior. The paper presents methods of prevention and intervention, as well as treatments that can be used to help with problematic behavior. An insight into the difference between the sexes in the appearance of aggressive behavior was also made and shows the presence of aggression in the kindergarten and family environment. The paper also looks at the influence of parenting styles and mass media on the appearance of problematic behavior. A child monitoring protocol was created for the purpose of research in a specific example of why problematic behavior occurred and how to intervene. The aim of this paper is to explain the concept of aggressiveness, to determine the risk factors for the occurrence of problematic behavior, and how we as a society can influence these factors in order to reduce the occurrence of antisocial and aggressive behavior in children.

Key words: child, growing up, aggression, teaching

UVOD

Agresivnost spada u dječju svakodnevicu, kao i pjevanje ili igranje s igračkama, i to zato što je agresivnost dio ljudskog ponašanja (Schnabel, 1997). Brojni psiholozi agresivnost navode kao najčešći problem s kojim se susreću u radu s roditeljima koji im dolaze (Živković, 2006). Agresivnost je česta i važna tema u razgovoru s roditeljima, jer se roditelji nerijetko osjećaju nesigurnima te ne znaju kako se odnositi prema agresivnosti djeteta. Odgojitelji bi stoga trebali biti informirani o vrstama i uzrocima agresivnosti, kao i tome kako se pravilno prema takvom ponašanju odnositi.

Agresivnost dolazi od latinske riječi *aggređi* što u prijevodu znači navaliti, pristupiti nekome. Agresivnost možemo definirati kao određenu vrstu nasilnosti u ponašanju koja je obično usmjerena prema drugoj osobi ili grupi pojedinaca. Agresivno ponašanje se očituje u napadanju svega onoga što sprječava zadovoljavanje potreba osobe, postizanje njezinih vlastitih ciljeva ili njezinu slobodu djelovanja (Bilić, Buljan-Flander i Hrpka, 2012).

Agresivno ponašanje definiramo kao društveno neprihvatljivo ponašanje koje šteti drugoj osobi tako da ju povrjeđuje ili nanosi materijalnu štetu. Agresivnost je pojava i stanje koje se manifestira kao ljutnja, srdžba, nagon, neprijateljstvo, napadanje na osobu, skupinu, objekt ili teritorij. Očituje se u činima napadanja na sve ono što bi moglo spriječiti ili sprječava zadovoljenja životnih potreba, ali i utjecati na društveni ugled, uspjeh ili slobodu druge osobe (Žužul, 1989).

Agresija može biti namjerna ili nenamjerna. Namjerna agresija bi se odnosila na želju da se dođe do neke stvari li predmeta. Nenamjerna agresija se obično odnosi na agresiju uzrokovanu unutarnjom napetošću ili bijesom. Ona ne mora uvijek biti usmjerena prema drugoj osobi ili predmetu, nego može biti usmjerena i prema unutra, autoagresija. Ovakav oblik agresije može dovesti do psihosomatskih bolesti, ali i do samoozljeđivanja. Neagresivni postupci također mogu nanijeti štetu, ali za razliku od agresivnih postupaka, ne proizlaze iz neprijateljske namjere. Neagresivno ponašanje, dakle može biti slučajna, nenamjerna povreda druge osobe li imovine, dok agresivno ponašanje u sebi uvijek sadrži neprijateljsku namjeru da se drugome nanese bol ili šteta (Moeller, 2001).

Agresija se osim tjelesne štete, može očitovati i u duševnom oštećivanju druge osobe. Agresivnost se može pojaviti kao socijalni poremećaj ophođenja kada je osoba uredno integrirana u društvo, ali i kada je osoba izolirana od društva. Također, pojavljuje se u poremećajima ophođenja ograničenim samo na obiteljsko okruženje. Zajedničko im je da agresija u svojoj srži sadrži namjeru nanošenje štete drugom pojedincu, grupi ljudi, objektima ili životinjama. (Bartol i Bartol, 2017).

Pojavu agresivnog naboja objašnjavaju Freud, koji agresiju smatra instinktom samoočuvanja, Bandura koji smatra da je agresija posljedica socijalnog učenja (Szentmartoni, 1991) te Glasser (1996; prema Ljubetić, 2001). koji zauzima stav da agresija služi kako bi otklonila bilo koji element koji stoji između pojedinca i njegovih potreba za preživljavanjem.

1. TEORIJE AGRESIVNOSTI

Prema Bilić (1999). pod neke od značajnih teorija agresivnosti spadaju:

- instinktivističke teorije
- teorije socijalnog učenja
- kognitivne teorije
- biološke
- teorije koje agresiju objašnjavaju reakcijom na određenu situaciju.

Instinktivističke teorije polaze od pretpostavke da je agresivno ponašanje rezultat stabilnog biološkog pokretača, odnosno instinkta. Ovdje se pojavljuju tri struje. Psihoanalitička teorija koja prema Freudu ljudsko ponašanje određuju instinkti života i smrti, odnosno eros i thanatos. Ova dva instinkta su prema Freudu u stalnoj borbi za prevlast te smatra da je ljudsko ponašanje posljedica takve borbe. Freud smatra da prevlast je prevlast erosa razlog da se agresivnost usmjerava prema drugima, dok prevlast thanatosa izaziva autoagresiju ili samouništenje (Bilić, 1999). Nadalje, neanalitička teorija koja pokušava napraviti kompromis između instinktivističkih i sredinskih teorija. Jedan od značajnih zastupnika ove teorije je E. Fromm (Bilić, 1999). Etoološkim teorijama se agresivnost objašnjava nakupljanjem energije u neuralnim središtima, što dovodi do eksplozije koja nema uzročno posljedičnu vezu s vanjskim poticajima. Najpoznatiji zastupnik ove teorije je Lorenz koji smatra da je agresija isključivo urođeni potencijal (Žužul, 1989).

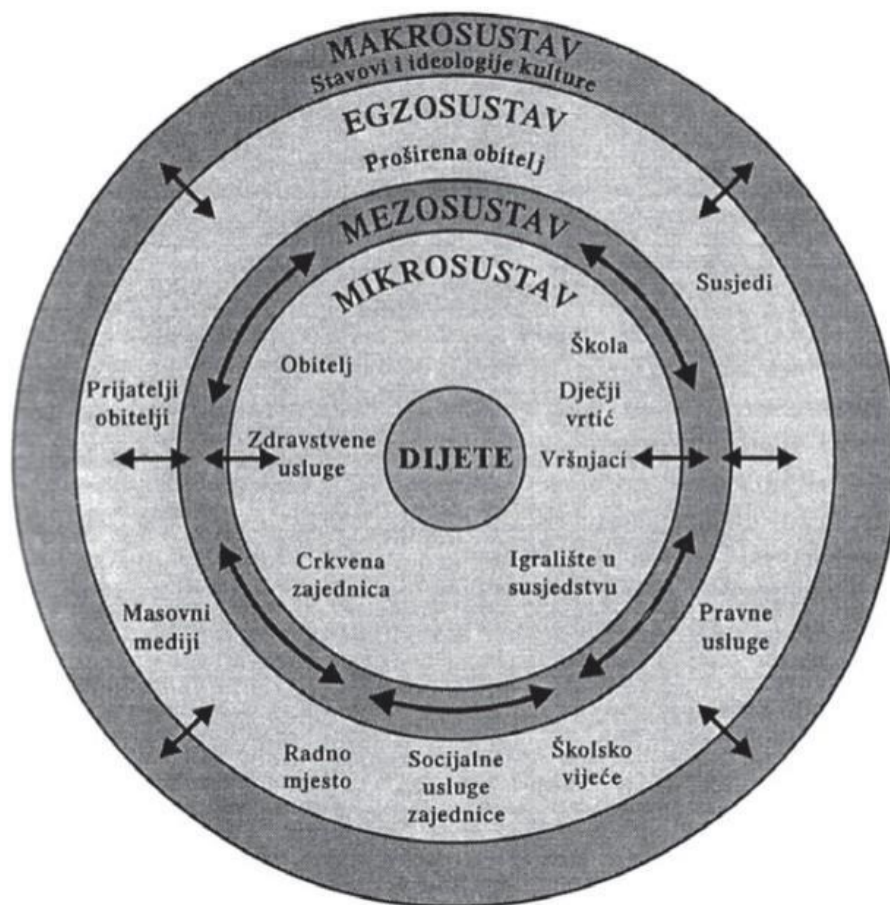
Teorije socijalnog učenja polaze od pretpostavke da se agresivnost uči posredno, odnosno oponašanjem agresivnog modela i neposrednim potkrepljenjem, odnosno slučajevima gdje se neko agresivno ponašanje nagrađuje. Agresivno ponašanje se ne uči samo potkrepljenjem ni kroz osobnu aktivnost, već i na osnovi promatranja drugih osoba (Bandura, 1961, u Essau i Conradt, 2006). Ovaj pojam Bandura naziva vikarijskim učenjem. Utjecaj na pojavu agresivnog ponašanja u određenoj mjeri ima i promatranje agresivnog ponašanja koje može biti promatranje pojedinca, ali i fiktivnih likova primjerice junaka iz filmova, stripova i slično.

Kognitivne teorije čiji su predstavnici Dodge i Huesman smatraju osjećaj straha za pojavu agresivnog ponašanja. Uobičajena reakcija na strah kod ljudi je bijeg ili agresivnost (Bilić,

1999). U ovisnosti o intelektualnim sposobnostima u kombinaciji s emocijama, pojedinac odabire jednu od navedene dvije reakcije na strah.

Biološke teorije objašnjavaju pojavu agresivnosti kao rezultat funkcioniranja određenih biološko-fizioloških struktura ili određene promjene u organizmu. Navedeno se odnosi na utjecaj gena i hormona u organizmu. Novija istraživanja idu i u smjeru otkrivanja centara u mozgu koji bi mogli biti odgovorni za agresivno ponašanje ili reakcije. Milašin i suradnici (2009). daju primjer za uzrok djetetov agresivnog ponašanja. Neraspoloženi učitelj i burne emocionalne reakcije na pokušaj njihova zaustavljanja u nekim njihovim namjerama, preusmjeravanja ili pokušaja pritiska kako bi se usmjerili poželjnim ponašanjima.

Teorije ekoloških sustava se odnosi na Bronfenbrennerovu teoriju ekoloških sustava „koja je model pristupa istraživanju dječjeg (čovjekovog) razvoja koji se usredotočuje na pojedinca u njegovu okolinskom kontekstu" (Eret, 2011. str. 144, prema Vasta, Haith, Miller, 2005, 59). Prema Bronfenbrenneru, dijete i okolina neprekidno utječu jedno na drugo na transakcijski način. Ekosustav (okolina) transakcijskim, odnosno interaktivnim putem na pojedinca djeluje kroz mikrosustav (npr. obitelj, škola..), mezosustav koji povezuje više djetetovih mikrosustava , egzosustav u kojima dijete neposredno sudjeluje i makrosustav koji se odnosi na kulturu i subkulturu.

Slika 1. Bronfenbrennerov ekološki model okoline (Izvor: Vasta i sur., 2005., str. 61).

Prema Vasta i sur. (2005 str. 60) Bronfenbrenner objašnjava rizične i zaštitne čimbenike za pojavu agresivnosti na sljedeći način:

- „dijete – dob, spol, impulzivnost, motoričke smetnje, socijalne vještine, empatija
- mikrosustav – struktura obitelji, stil odgoja, SES, privrženost; neprihvaćenost od vršnjaka, loši odnosi s odgojiteljem, negativna školska klima, osobine ličnosti roditelja i odgojitelja
- mezosustav – odnosi između roditelja i odgojitelja
- egzosustav – nasilje u medijima, nasilje u zajednici

- makrosustav – kulture koje podupiru nasilje, kulturalne norme i stavovi (o ulozi žene, obiteljskim ulogama, kažnjavanju djece, ciljevima odgoja i sl.), individualističko ili kolektivističko društvo, ekonomski uvjeti života“.

Teorije koje agresiju objašnjavaju reakcijom na određenu situaciju se mogu podijeliti u dvije kategorije:

a) F-A teorija agresivnosti čiji su predstavnici Dollard, Doob, Miller, Howerer i Sears (Bilić, 1999). iznijeli pretpostavku o agresivnom ponašanju koje se uvijek javlja kao odgovor na situaciju koja kod pojedinca izaziva frustraciju. Predstavnici ovih teorija smatraju da frustracija uvijek dovodi do agresije.

b) Modifikacija F-A hipoteze čiji predstavnik L. Berkowitz smatra da agresivno ponašanje može biti i naučeno, a ne isključivo rezultat frustracije (Žužul,1989).

1.1 Podtipovi agresivnosti

Postoji nekoliko različitih kriterija prema kojima se može agresivno ponašanje podijeliti. Prema Essau i Conradt (2006, str. 15). podjela je sljedeća:

- „otvorena agresivnost
- prikrivena agresivnost
- reaktivna agresivnost
- proaktivna agresivnost
- relacijska agresivnost
- instrumentalna agresivnost i
- neprijateljska agresivnost“

Otvorena agresivnost je u svojoj srži sukobljavanje povezan s fizičkim nasiljem poput fizičkih obračuna, teroriziranje drugih i uporaba oružja s neprijateljskom namjerom. Kada se govori o otvorenoj agresivnosti kod djece, najčešće se misli na tjelesnu agresivnost, odnosno fizički obračun. Ovoj vrsti agresije skloniji su dječaci, iako se u kasnijoj dobi i djevojčice mogu početi ponašati agresivno u jednakoj mjeri.

Prikrivena agresivnost su potajni postupci koji u sebi sadrže prikrivenu agresiju. Za prikrivenu agresivnost kod djece karakteristična se ponašanja poput krađa, bježanja iz kuće ili škole, podmetanje požara i slično. Loeber i Stouthamer-Loeber (Essau, Conradt, 2006) navode da djeca s prikrivenim tipom agresije češće su manje društvena, bojažljivija su i u većoj mjeri nepovjerljiva prema drugima te često unutar svojih obitelji dobivaju malo potpore.

Reaktivna agresivnost se odnosi na agresivno djelo koje predstavlja reakciju na neki izvanjski podražaj, događaj ili ponašanje. Taj podražaj može biti stvaran ili je doživljen kao stvaran (Crick i Dodge, 1996; prema Essau, Conradt, 2006) Crick i Dodge smatraju da reaktivno agresivne osobe u velikoj mjeri pokazuju agresiju s velikim dijelom osvete. Takve osobe, posebno djeca su nepovjerljiva i oprezna prema drugima i često ih doživljavaju kao borbene protivnike koji zavrjeđuju nasilje. Reaktivna agresija se pojavljuje kada je dijete u strahu da će biti povrijeđeno ako na određenu situaciju ne reagira agresijom. Djeca ovog tipa agresije često su nepovjerljiva i vrlo oprezna te teško stvaraju prijateljstva.

Proaktivna agresivnost je ona vrsta agresivnosti gdje pojedinac namjerno i planirano koristi agresivno ponašanje kako bi postigao neki cilj ili dominirao nad drugom osobom. Dodge smatra da su djeca pokazuju ovaj oblik agresivnog ponašanja često mirna i samouvjerena te očekuju da će ishod njihove agresije biti pozitivan (Kušević i Melša, 2017). Iz ove teorije proizlazi da su djeca proaktivno agresivnog ponašanja uvjereni da se agresija isplati zbog prednosti kojih ona donosi. Pod pojmom proaktivne agresije podrazumijeva se da se dijete koristi agresijom u svrhu ostvarivanja nekog svog cilja ili dominacijom nad drugom osobom. Karakteristično za ovu vrstu agresije jesu pojedinci koji se osjećaju dobro, sigurno, samopouzdana i vrjednijim od drugih.

Relacijska agresivnost se odnosi na onu vrstu ponašanja koje šteti drugima tako da im uništava prijateljstva, veze, osjećaj pripadanja ili pripadnosti (Crick 1996, prema Bilić, 1999). Cilj ove vrste agresije je isključiti žrtvu agresije iz društva. Relacijska agresivnost omogućuje anonimnost, pa se stoga vrlo lako mogu izbjeći posljedice nanošenja štete drugima u cilju povećanja svoga socijalnog statusa. Ona se češće javlja kod djevojčica između osme i četrnaeste godine.

Instrumentalna agresivnost pruža agresoru nagrade ili prednosti povezane s neugodom žrtve (Feshbach, 1970; prema Essau i Conradt, 2006). Kod instrumentalne agresivnosti cilj je dobiti

nešto. Takvo ponašanje nema primarnu želju nanošenja boli ili štete, već se pojavljuje s ciljem da se nešto dobije (Vasta i sur., 2005).

Neprijateljska agresivnost za cilj ima nanijeti žrtvi bol ili štetu te se s godinama, za razliku od instrumentalne agresivnosti povećava (Hartup, 1974; prema Essau, Conradt, 2006). Neprijateljska agresivnost je češće zastupljena kod dječaka.

1.2 Čimbenici rizika

Autori Essau i Conradt (2006) pretpostavljaju nekoliko važnih čimbenika rizika za pojavu agresivnog ponašanja kod djece i mladih. Polazi se od pretpostavke da na pojavu agresivnog ponašanja kod djece utječu:

- „obiteljski i genski čimbenici,
- socijalna kognicija,
- socioekonomski status,
- interpersonalni utjecaji,
- pripadnost skupinama vršnjaka s odstupajućim ponašanjem,
- čimbenici temperamenta,
- masovni mediji,
- različiti kulturni čimbenici.“ (str. 15).

Pod pojmom obiteljskih čimbenika Kušević i Melša (2017) podrazumijevaju majke tinejdžerske dobi, psihičke smetnje roditelja i interakcija roditelj-dijete. Djeca neudanih majki tinejdžerske dobi pokazuju veći rizik od antisocijalnog i agresivnog ponašanja. Navode kako su dječaci čije su majke u trenutku rođenja djeteta bile mlađe od 18 godina činile su skupinu u kojoj je bio prisutan najveći rizik. Većina čimbenika rizika odnosila se na karakteristike samih majki, poput primjerice delinkventnog ponašanja, a manje sama dob majke. Nizak socioekonomski status i nedostatak emocionalne potpore se također navodi kao jedan od čimbenika rizika. Svi ovi čimbenici rizika, uključujući i činjenicu da se uglavnom radi o samohranim majkama, povećavaju vjerojatnost da će dijete razviti antisocijalno ponašanje.

Kod roditelja djece s različitim poremećajima ponašanja često su prisutne i različite psihičke smetnje, poput antisocijalnog ponašanja, alkoholizma ili depresije. Rutter i sur. (1998) ističu da

antisocijalno ponašanje i agresivnost se češće pojavljuje u jednoj generaciji, ali ponekad može zahvatiti i više generacija. Utvrđena je značajna povezanost između antisocijalnog poremećaja ličnosti roditelja i poremećaja u ponašanju djece. Kriminalitet roditelja u jednakoj mjeri utječe na poremećaj u ponašanju djece, a u kasnijoj dobi i povećani rizik za pojavom kriminalnog ponašanja. Autori Essau i Contradt (2006; prema Merikangas i sur. 1998) navode da su kod djece roditelja alkoholičara u velikoj mjeri prisutni eksternalizirani problemi u ponašanju, uključujući poremećaj ophođenja i poremećaj s prkošenjem i suprotstavljanjem. Alkoholizam roditelja, zaključuju autori, možda nije izravan čimbenik rizika za agresiju i antisocijalno ponašanje, ali smatraju da svakako djeluje neizravno.

Interakcija roditelj - dijete se odnosi na vezu između roditelja i djeteta, roditeljsko usmjeravanje i nadzor i odgojni stil. Kao jedan od naj značajnih prediktora za razvoj poremećaja ponašanja i agresivnosti, Kušević i Melša (2017) navode roditeljsko usmjeravanje i nadzor, odnosno manjkavost istog. Takvi roditelji često ne znaju s kim, gdje i kako njihovo dijete provodi vrijeme. Rani utjecaj bliže okoline, već u prvim danima djetetovog života utječe na razvoj osobnosti djeteta i rizik od razvoja različitih psihičkih poremećaja, kao i poremećaja u ponašanju. Također se ističe važnost ostvarivanja privrženosti s okolinom koja se može ostvariti ako roditelji s osjetljivošću reagiraju na potrebe djeteta. Prema modelu „obiteljskih procesa određenih prisilom“, interakcija roditelja i djece u obiteljima s agresivnom djecom potkrepljuje negativno ponašanje djece (Essau, Contradt, 2006).

Socijalna kognicija, prema Kušević i Melša (2017) je pojam koji se definira tako da se agresivna djeca u socijalnim interakcijama sklona selektivno usmjeravati svoju pozornost na podražaje za koje oni smatraju da su neprijateljska. Drugim riječima, ta djeca doživljavaju prijetećim situacijama i tamo gdje objektivno ne postoji razlog za prijetnjom ili ugrožavajućom situacijom. Posljedica ovoga može biti povećavanje njihovog problemskog ponašanja. Čest je i slučaj da djeca s problemima ponašanja, svoje štetno ponašanje ili postupke umanjuju, a precjenjuju pozitivne posljedice tog ponašanja.

Socioekonomski status je jedan od čimbenika koji povećava rizik od agresivnog i antisocijalnog ponašanja. Essau i Contradt (2006) navode da je povezanost socioekonomskog statusa i agresivnosti u djece neizravan, ali da nizak socioekonomski status ograničava roditelje u njihovim odgojnim postupcima što može dovesti i do poremećaja u ponašanju.

Interpersonalni utjecaji se odnose na utjecaje koje dijete ima u svom okruženju te autori smatraju da su ti utjecaji važni za početak, trajanje i kraj poremećaja ponašanja. Loši interpersonalni odnosi i neprihvatanje od strane vršnjaka jedna je od značajki za pojavu i samo trajanje problemskog ponašanja (Rutter i sur., 1998).

Pripadnost skupinama vršnjaka s odstupajućim ponašanjima se uglavnom odnosi na adolescentsku dob gdje su odnosi s vršnjacima posebno značajni za pojavu problemskog ponašanja.

Također kao značajan utjecaj imamo i same čimbenike temperamenta. Essau i Contradt (2006) ističu kako temperament može imati značajan utjecaj na razvoj agresivnog ponašanja, obzirom da ima veliki utjecaj na samoregulaciju, pažnju, emocionalne reakcije i motoriku. Kontrolira impulse i regulira emocije. Autori navode tri tipa temperamenata, od kojih izdvajaju tzv. težak temperament koji obuhvaća elemente poput emocionalne labilnosti, nemira, negativizma i nemogućnost održavanja pažnje. Težak temperament u mlađoj dobi dovode u vezu s pojavom veće vjerojatnosti poremećaja u ponašanju već u adolescentskoj dobi.

Masovni mediji su neizostavni alat koji utječe na dječje ponašanje. Povezanost agresivnog ponašanja i korištenje medija, obično gledanje televizijskih emisija s nasilničkim sadržajima, Kušević i Melša (2017). ističu da može desenzibilizirati djecu u vezi s nasiljem, mogu modelirati i potkrijepiti stavove o nasilju i otkočiti agresivne tendencije koju ima svaka osoba, uslijed uzbuđenja zbog gledanja određenog sadržaja.

Učestalost antisocijalnog ponašanja u mnogim je kulturama vrlo različita i nije uvijek povezana s tehnološkim dostignućima ili materijalnim blagostanjem, kao i gustoćom naseljenosti. U nekim kulturama, prema Essau i Contradt (2006). međuljudski sukobi i konflikti se najoštrije osuđuju, dok se u drugima djeca uče borbenom ponašanju i neosjetljivošću prema drugima.

2. DIJETE I AGRESIJA

Agresivno ponašanje je jedan od najčešćih problema u ponašanju kod djece predškolske i školske dobi. Smatra se da je upravo ono uzrok za traženje pomoći čak kod 50% djece kojoj se pruža dodatna stručna pomoć (Milanović i sur., 1998)

Agresivnost može biti izravna i neizravna. Izravnom agresijom se smatraju fizička i verbalna agresija. Fizička agresivnost podrazumijeva fizičke napade na žrtvu koji mogu biti u obliku udaranja, čupanja, grizenja i slično. Verbalna agresivnost koja je učestalija od fizičke agresivnosti odnosi se na verbalne napade, odnosno agresivna verbalna ponašanja u obliku prijetnji, zadirkivanja, ismijavanja i slično. Verbalna i fizička agresivnost su prisutna u oba spola kod djece, iako se verbalna agresija nešto češće pojavljuje kod djevojčica, dok se fizička agresija češće pojavljuje kod dječaka (Milanović i sur., 1998).

Prema uzrocima pojavljivanja agresija može biti nenamjerna (emocionalna) i namjerna (instrumentalna). Namjerna agresija je motivirana težnjom za postignućem nekih vanjskih ciljeva i služi kao instrument za postizanje tih ciljeva, dok je nenamjerna (impulzivna ili ekspresivna) agresivnost motivirana emocionalnim promjenama u organizmu (napetošću, razdražljivošću) (Brajša-Žganec, 2003).

Dječja agresivnost je nerijetko povezana s prihvaćanjem djeteta u vršnjačkoj grupi. Ako vršnjaci odbacuju agresivno dijete postoji velika mogućnost da će se to dijete udružiti s djecom s kojom će nalaziti potporu i prihvaćenost. Takve grupe su nesklone prema ostaloj djeci od kojih su odbačeni, a često im je zajedničko agresivno i problematično ponašanje (Brajša-Žganec, 2003).

2.1 Dobne i spolne razlike u agresivnosti

Poremećaji ophođenja, kako su većina istraživanja pokazala, češće su se javljala kod dječaka, nego djevojčica. Već od predškolske dobi dječaci su značajno češće skloniji antisocijalnom i agresivnom ponašanju, nego djevojčice (Kojic, 2013).

Točni razlozi razlika vezanih za antisocijalno i agresivno ponašanje među spolovima još uvijek nisu poznati. Primijećeno je kako djevojčice imaju veći stupanj empatičnog ponašanja i veći osjećaj krivnje u slučajevima povrjeđivanja drugih ili kršenje pravila, pa ih to privremeno štiti od razvijanja antisocijalnog i agresivnog ponašanja (Loeber i Hay, 1997). Kod djevojčica tijekom odrastanja dolazi do smanjena osjećaja krivnje zbog agresivnog ponašanja. Kako su istraživanja pokazala (Keenan i sur., 1999; prema Essau i Conradt, 2006) djevojčice od najranije dobi imaju izraženije komunikacijske vještine, što za posljedicu ima da odrasli smatraju ophođenje prema djevojčicama jednostavnijim nego s dječacima istog uzrasta. Rezultat „boljeg“ ophođenja s djevojčicama je da se dječacima iste dobi posvećuje manje pažnje i samim time smanjuje učenje po modelu. Na određene antisocijalne oblike ponašanja, roditelji reagiraju drugačije nego kod dječaka (Loeber i Hay, 1997). Iz tog razloga je moguće da se problemi ponašanja u početku razvijaju na sličan način kod djevojčica i dječaka, ali različiti pristup i reakcije roditelja imaju utjecaj na rizik od razvoja poremećaja u ponašanju.

Autori Loeber i Hay (1997) navode oblike agresivnog ponašanja ovisno o dobi. Već u prvoj godini života, točnije u drugoj polovici, dojenčad uspijeva izraziti srdžbu s točno određenim ciljem. U ovoj dobi, namjera mu nije ugrožavanje, nego se radi o emociji sličnoj agresiji. Autor i ovdje naglašava rodne razlike da djevojčice bolje reguliraju svoje emocije i pokazuju manje srdžbe od dječaka, a da su dječaci labilniji te emocije izražavaju jačim intenzitetom.

U ranom djetinjstvu (druga i treća godina života) pojavljuju se izljevi bijesa i agresije prema odraslima, ali i vršnjacima. U predškolskoj i osnovnoškolskoj dobi dječaci su skloniji fizičkoj agresiji, dok su djevojčice sklonije indirektnim oblicima agresije. Kako se odrastanjem povećava i tjelesna snaga te dostupnost oružju, u mladenačkoj dobi agresivno ponašanja postaje izraženije. U nekim slučajevima dolazi i do teških ozljeđivanja ili slučajeva ubojstava (Keenan i sur. 1999; prema Essau i Conradt, 2006).

2.2 Agresivnost kod djece predškolske dobi

Kod predškolske djece agresivnost je najizraženija, kada su i eksplozivna ponašanja najčešća. Djevojčice češće koriste verbalnu agresiju koja se očituje u obliku zadirivanja, ogovaranja, socijalnog isključivanja, uvredama ili uništavanjem ugleda kod druge djece. Dječaci su skloniji fizičkoj agresiji. Ovakva, antisocijalna ponašanja utječu na neprihvatanje od strane vršnjaka (Ladd, 1999, prema Cakić i Velki, 2014).

Žužul (1989) objašnjava agresivno ponašanje kao svaku reakciju, tjelesnu ili verbalnu, učinjenu s namjerom nanošenja štete ili bilo koje druge vrste povrede, bez obzira je li ta namjera do kraja realizirana.

Razlikuje četiri vrste dječje agresivnosti:

- instrumentalna (specifična) agresija koja se odnosi na dobivanje određenih objekata ili pozicija
- hostilna (tzv zadirkujuća) koja je usmjerena na ozljeđivanje drugih
- defenzivna (reaktivna) koja nastaje kao posljedica akcije drugih osoba
- agresivna igra koja nastaje kao rezultat fizičke igre, a za posljedicu ima nanošenje ozljeda drugima

Važno je napomenuti da se agresivnost može svrstati i u "normalnu" i abnormalnu". Normalna agresivnost se odnosi na postupke u ponašanju koji su dio odrastanja. Nasuprot tomu se nalaze problemska ponašanja koje bismo mogli nazvati "abnormalnim" agresivnim ponašanjem. U svrhu razlikovanja ova dva ponašanja, sastavljene su opće smjernice koje upućuju na razlike (Moeller, 2001). "Abnormalno" agresivno ponašanje ima slijedeće značajke:

- kvalitativno odstupa od "normalnih" oblika agresivnosti (primjerice podmetanje požara, mučenje životinja)
- kvantitativno odstupa od "normalne" agresivnosti u pogledu intenziteta, učestalosti ili duljine trajanja

- u značajnoj mjeri odstupa od onoga što se smatra "normalnim" za djecu iste dobi i spola
- u velikoj mjeri utječe na različite aspekte razvoja
- štetno utječe na ponašanje ili imovinu drugih“

2.2.1 Agresivnost u vrtićkom okruženju

Agresivno ponašanje već kod predškolske djece uvijek znači obranu od nečega ili borbu za nešto (Schnabel, 1997). Dijete u vrtićkom okruženju brani svoja prava i interese u onom trenutku u kojemu je ono procijenilo da je ugroženo. Schnabel (1997) smatra da je kod agresivnog ponašanja riječ o postizanju i očuvanju utjecaja i ugleda. Preko agresivnosti kao sredstva, pokušava se nadzirati postojeće odnose i ako je nužno promijeniti i oblikovati odnose kako bi se ostvarilo zadovoljstvo i sigurnost. U predškolskoj ustanovi dijete stječe različita iskustva s vršnjacima, pa je za očekivati da će se susresti i s vršnjačkim nasiljem. Dijete uči agresivno ponašanje promatrajuće druge, oponašajući ih, ali i preko vlastitog iskustva i situacija u kojima je povoljno djelovati agresivno kako bi se postigao željeni cilj.

Jedan od uzroka pojave agresivnog ponašanja u vrtićkom okruženju je kada dijete izabire agresivno ponašanje kao izlaz iz različitih socijalnih situacija. Ako se dijete nauči na ovakve načine ponašanja, uz uvjet da ima podršku i odobravanje okoline, agresivnost će s vremenom postati uobičajeni oblik ponašanja u većini nelagodnih socijalnih situacija kada se dijete bude osjećalo zakinuto u zadovoljenju neke svoje potrebe ili postizanje određenog cilja (Rumpf, 2006).

Prema Haug-Schnabel (1997) agresivnost u predškolskoj ustanovi, ne mora nužno proizlaziti iz vrtićkog okruženja. Haug-Schnabel (1997) smatra da uzroci za pojavu agresivnog ponašanja u predškolskoj ustanovi mogu biti različiti. Nemogućnost dobivanja igračke gdje će dijete koje željenu igračku ne može dobiti reagirati agresivnim ponašanjem, a koje se javlja kao rezultat ponašanja roditelja kod kuće. Cakić i Velki (2014) navode da jedan od uzroka pojave agresivnog ponašanja u predškolskoj ustanovi može biti rezultati neprihvaćenosti djeteta u grupi. Djeca koja su neprihvaćena od strane svojih vršnjaka, sklonija su povlačenju, agresivnom ponašanju, teže ostvaruju suradnju s vršnjacima nastojeći dominirati u odnosima.

2.2.2 Agresija u obiteljskom okruženju

Obitelj je okruženje u kojoj dijete dobiva vrijednosti, vještine, pravila i znanja. To je mjesto gdje dijete treba dobiti podršku i ljubav, ali i jasno postavljane granice. No, nisu sve obitelji podržavajuće te ima i onih gdje se događaju situacije u kojima je dijete zanemareno, ili svjedok nasilja u obiteljskim odnosima. U ovakvim okolnostima djetetu je pružen nepovoljan i loš model ponašanja koji može biti prediktor razvoju različitih antisocijalnih i agresivnih ponašanja (Đuranović i Opć, 2013). Roditeljstvo nije laka zadaća i ponekad se događa da roditelji traže pomoć i podršku državnih institucija. Roditeljski treninzi, različite edukacije za roditelje, radionice, predavanja i sl. su mehanizmi kojima se pruža podrška i pomoć u odgoju. Na ovaj način roditelji stječu nove spoznaje, znanje, vještine i uvid u nove odgojne metode (Đuranović i Opć, 2013). U svrhu sprječavanja agresivnog ponašanja, prvenstveno je važno djetetu pružiti pozitivan model ponašanja, stvarati okruženje koje je pozitivno i podržavajuće gdje dijete dobiva ljubav i toplinu te stvarati okruženje u kojem dijete osjeća sigurnost (Đuranović i Opć, 2013).

3. RAZVOJ AGRESIVNOSTI KAO POREMEĆAJA

Agresivnost, kao i svaki drugi poremećaj prema Hrvatskoj enciklopediji definiramo kao narušenosť pravilnosti, nekog reda i poretka ili funkcioniranja u ponašanju kod čovjeka.

3.1 Utjecaj medija

S obzirom na sve veću okruženost i prisutnost medija u životima odraslih ljudi, ali i djece, nameće se pitanje koliko je takva izloženost različitim medijskim sadržajima dobra za zdrav rast i razvoj djece. Odrasli ljudi imaju sposobnost selektivnog odabira onoga što smatraju pozitivnim, dobrim, kvalitetnim sadržajem, dok kod djece to nije slučaj. "Kada je u istraživačkom fokusu odnos djece spram medija, nužno se nameće pitanje o potencijalnom utjecaju medija na djecu, odnosno proces socijalizacije. Pritom se socijalizacija shvaća kao integriranje pojedinca u društveni život kroz proces prilagođavanja društvenim zahtjevima i normama, a što pod-razumijeva učenje stavova, vrednota i poželjnih oblika ponašanja." (Ilišin, 2003., str. 10).

Iako bi se moglo utvrditi da mediji imaju i određene pozitivne učinke, poput informiranja javnosti u smislu brige za opće dobro ili općeg znanja i kulture, nameće se pitanje je li baš sve što se nalazi u javnom prostoru pozitivno i vrijedno pažnje. Navedeno se posebno odnosi na utjecaj medija na djecu koja još uvijek nisu razvila sposobnost vlastitog mišljenja i donošenje zaključaka. Mediji su jedan od faktora koji svakako mogu utjecati na ponašanje, stavove i mišljenje kako odraslih, tako i djece. Taj utjecaj može biti pozitivan, ali i negativan te je svakako potrebna selekcija medijskih sadržaja od strane odraslih i pažljiv odabir onoga što će dijete gledati ili slušati. Kada govorimo o pozitivnom utjecaju medija u smislu obrazovnog procesa, mnogi vide pozitivan utjecaj jer je naglašena kreativnost koja djecu potiče na zalaganje i inventivnost (Valković, 2016).

Međutim, u medijima je često prisutan i sadržaj koji nerijetko ne potiče kvalitetan razvoj djeteta, štoviše, može mu ozbiljnije naštetiti. Navedeno se uglavnom odnosi na sadržaje koji se plasiraju putem televizijskih ekrana, internetom, ali i kompjutorskim igrama kojima su djeca nerijetko izložena. Izlaganje djece sadržajima koji služe isključivo zabavnom karakteru, bez edukativne komponente ponekad može, osim što nema nikakvu svrhu, naštetiti dječjim razvoju. Ako se ne

radi odabir kvalitetnih sadržaja kojima ćemo dijete izložiti, riskiramo i pojavu nepoželjnih i negativnih ponašanja kod djece.

Mandarić (2012) dolazi do zaključka da posebno televizijski ekrani prednjače s programima sa scenama nasilja te da gotovo više nema žanra bez nasilja. Navedeno se odnosi na filmove, reklame, sportska događanja, videospotove i crtane filmove. Djeca i mladi su izloženi velikoj količini svakodnevne izloženosti scenama nasilja, fizičkog i verbalnog, što u konačnici dovodi i do pojave agresivnog ponašanja kod gledatelja, odnosno djeteta.

U novije vrijeme, sve se više govori i o elektroničkom nasilju koji je u konstantnom porastu. Smatra se da je elektroničko nasilje vrlo štetno za pojedinca, jer je izložen napadima putem interneta gdje žrtva može biti izložena i osudi drugih korisnika. Ovaj negativni faktor za posljedicu ima narušavanje općeg funkcioniranja djece i mladih, lošeg pojma o sebi te čak i depresiju (Đuran i sur., 2019).

Đuran (2019). naglašava važnost roditeljskog primjera o načinu korištenja medijskih sadržaja te je stoga djeci potrebno jasno objašnjavati učinke korištenja informatičke tehnologije na poželjan način. Tako se djeca medijski odgajaju, a medijski odgoj je važan u prepoznavanju kvalitetnih sadržaja. Igranje različitih videoigara, koji često sadrže nasilne scene, nepovoljno utječu na djetetovo ponašanje i jedan su od rizičnih čimbenika za pojavu agresivnog ponašanja. Određene videoigre u pojedincu mogu probuditi snažne emocije, poput ljutnje, frustracije i bijesa. Postoje slučajevi kada mladi ne znaju svojim problemima pristupiti u stvarnom životu, nego se bolje snalaze u virtualnom svijetu gdje, igranjem igrica smatraju da zadovoljavaju neku svoju potrebu (Đuran i sur., 2018).

3.2 Utjecaj roditeljskog ponašanja i odgojnih stilova

Brojna istraživanja ukazuju da je roditeljsko ponašanje svakako jedan od značajnijih faktora povezanih s razvojnim ishodima u različitim područjima djetetova razvoja, pa tako i u području socio-emocionalnog razvoja, odnosno socijalizaciji djeteta (Maccoby, 2007; prema Šarić, 2018).

Šarić (2018). navodi dvije suprotstavljene teze o negativnom utjecaju loših roditeljskih postupaka na psihosocijalnu prilagodbu djece i pojavu agresivnog ponašanja kod djece. Na

temelju brojnih istraživanja, ponašanja majki ima veći utjecaj na pojavu problemskog ponašanja od očeva (Šarić, 2018; prema Braza i sur., 2015). Nasuprot tomu, kao važniju dimenziju roditeljskog utjecaja na ponašanje djeteta imaju osobine roditelja i kvaliteta veze između roditelja i djeteta (Šarić, 2018, prema Lamb, 2010). Roditeljsko prihvaćanje, toplina i brižnost dovodi se u vezu sa sigurnom privrženosti djeteta, što za rezultat ima pozitivnu prilagodbu. Šarić (2018) također ističe kako se u sklopu teorije socijalnog učenja, agresivno ponašanje može naučiti oponašanjem, odnosno učenjem po modelu te da će roditeljski utjecaj biti veći u slučaju kada su dijete i roditelj istog spola.

Roditeljske odgojne stilove možemo podijeliti u četiri kategorije:

- autoritativan odgojni stil - demokratski i dosljedan stil koji uključuje toplinu, razumijevanje i demokratičnost
- autoritaran odgojni stil - kruti i strogi stil koji se odnosi na verbalno neprijateljstvo i kažnjavanje
- permisivni roditeljski stil - uključuje nezainteresiranost i ignoriranje nepoželjnog ponašanja
- zanemarujući odgojni stil - zapuštajući, ravnodušni odgojni stil (Šarić, 2018).

Szentmartoni (1991) objašnjava utjecaj odgojnih stilova na pojavu problema u ponašanju i agresivnosti kod djece. Kao najnepovoljniji odgojni stil, autor navodi nedosljedni stil gdje dijete nema jasna pravila i granice u ponašanju. Roditelji ovog odgojnog stila su obično nesigurni, što se kasnije može zamijeniti agresivnim ponašanjem. Izdvaja i autoritaran odgojni stil gdje je roditelj taj koji odlučuje o svemu, bez dopuštanja djetetu mogućnost izbora. S obzirom na to da dijete na ovaj način ne može zadovoljiti svoje potrebe, kod njega se pobuđuju frustracije. Karakteristika autoritarnog odgojnog stila je tjelesno kažnjavanje, što kasnije može imati za posljedicu razvijanja agresivnog ponašanja i kod djeteta. Nasuprot tomu, kod permisivnog odgojnog stila djetetu se popušta i u nerazumnim zahtjevima te se izbjegava bilo kakva kazna ili sankcija. Ovakav odgojni stil za posljedicu ima nemogućnost stjecanja povjerenja u sebe i vlastitu snagu kod djeteta. U tom slučaju se javlja nesigurnost koja često može rezultirati još većom agresivnošću nego kod autoritarnog odgojnog stila. Szentmartoni (1991) autoritativan

roditeljski stil ocjenjuje kao najpovoljniji pristup u odgoju gdje je dijete u središtu, ali s jasno postavljenim granicama u ponašanju.

4. STUDIJA SLUČAJA

Tijekom pedagoških godina 2020./2021., 2021./2022. i 2022./2023., prema uputi vrtićkog psihologa i rehabilitatora te *Listi za bilježenje ponašanja*, praćeno je dijete koje od druge godine svog života pokazuje znakove agresivnog ponašanja u vrtićkom okruženju. Tijekom 2023. godine dijete je intenzivno praćeno od strane matičnih odgojitelja grupe, ali i članova stručnog tima. Radi se o dječaku u dobi od pet godina, upisanog u redovni program vrtića s 22 upisane djece u skupini. Dječak dolazi iz tročlane obitelji (otac, majka i dječak) u istom kućanstvu.

Odgojna skupina u kojoj je dječak od svoje prve godine života, je svake godine mijenjala bar jednog, ali i oba odgojitelja. Tijekom navedenih godina, dječaka su prema *Listi praćenja ponašanja*, promatrali svi matični odgojitelji te svoja zapažanja prosljeđivali članovima stručnog tima, ali i odgojiteljima koji su se izmjenjivali tijekom godina.

Dječak je u vrtić upisan nakon navršene prve godine života. U razgovoru s tadašnjim odgojiteljicama, doznajmo da je tijekom prilagodbe ovog dječaka od početka bio izazovniji i bilo je potrebno dječaka češće umirivati tijekom dana u različitim situacijama. Navedene situacije se odnose na odvajanje od roditelja pri dolasku, ali i kako je vrijeme kasnije pokazalo i u situacijama pri odlasku iz vrtića. U prvim vrtićkim danima je primijećeno kako majka dječaka djeluje vrlo emocionalno toplo, ali i labilno i popustljivo u odnosu na ponašanje dječaka. Dječaku pristupa emocionalno toplo i brižno prilikom pozdravljanja pri dolasku i odlasku iz vrtića. Kasnije je primijećeno kako na nepoželjna ponašanja dječaka u pred prostoru vrtićkog okruženja, majka ne postavlja jasne granice djetetu, nego čeka da se situacija smiri. Majka bi u takvim situacijama jednostavno stajala pored dječaka i čekala da on sam dođe do zaključka kako određeno ponašanje nije prihvatljivo izgovarajući mu rečenice poput: "To nije lijepo" ili "Nemoj to raditi". Dječak u takvim situacijama vrišti, plače, odbija da mu se priđe. Navedeno se odnosi na situacije kada bi dječak odbijao da mu se skinu papuče, obuče jakna ili napusti prostor vrtića, što bi dječak nerijetko odbijao. Veće poteškoće su primijećene pri dolasku u vrtić, kada bi dječak odbijao ući u sobu dnevnog boravka, ali je to pripisano normalnom tijeku prilagodbe u vrtić.

Djetetov otac, također dječaku pristupa toplo, ali u odnosu na majku, ali ipak se primjećuje da u situacijama kada dijete izražava nepoželjna ponašanja, otac reagira tako da mu donekle postavi granice u ponašanju i vrlo jasno ukaže na nepoželjno ponašanje, ponekad na nešto grublji način. Dječakov otac je rjeđe dovodio i odvodio dječaka u vrtić od majke te je samim time i teže bilo procijeniti odnos otac-dijete.

Po navodima tadašnjih matičnih odgojiteljica, već nakon nekoliko mjeseci boravka djeteta u vrtiću, majka je pozvana na razgovor kako bi se utvrdilo na koje načine ona, ali i članovi obitelji reagiraju u situacijama u kojima dijete iskazuje negativne emocije, ali i ponašanja koja nisu poželjna. Smatralo se da je nakon nekoliko mjeseci, vrijeme prilagodbe trebalo proći i da su djetetova nepoželjna ponašanja svakako trebala biti smanjena. Kako se dogodilo upravo suprotno, da je dječak sve više iskazivao negativna ponašanja, smatralo se da bi razgovor s roditeljima mogao pomoći u utvrđivanju zašto se djetetu teško prilagoditi na boravak u vrtiću. Nastojalo se i istražiti pojavljuju li se takva ponašanja i kod kuće te koji su to mehanizmi kojima roditelji suzbijaju takvo ponašanje. Majka se odaziva na poziv odgojiteljica, ali u razgovoru se dobiva odgovor da u kućnom okruženju nema nikakvih problema u ponašanju te majka navodi kako ona ima poteškoća samo s djetetovim ponašanjem pri dovođenju i odvođenju iz vrtića. Mišljenje majke je uvaženo te odgojiteljice dječaku nastoje boravak u vrtiću učiniti što ugodnijim kako bi mu dolazak i odlazak u vrtića bio što manje stresniji.

U iduće dvije pedagoške godine, a u djetetovoj trećoj i četvrtoj godini života se sve češće pojavljuju negativna ponašanja u smislu odbijanja slijeđenja uputa odgojitelja i roditelja u vrtićkom okruženju tako da dječak iskazuje agresiju ako nešto ne želi napraviti. Agresija se očituje takoda dječak majku udara pri, primjerice uputi "Obuj cipele, idemo doma" ili baca cipele na nju. Ovakvo ponašanje traje cijelu jednu pedagošku godinu. Ista situacija se događa kada bi dobio svakodnevnu uputu od odgojiteljica, poput "Vrijeme je za oprati ruke prije ručka". Dječak odbija slijediti svakodnevne upute odraslih uz snažno negodovanje te se u ovoj fazi pokazuju prvi znakovi agresije. Agresija je prvenstveno usmjerena prema majci, ali s vremenom i prema odgojiteljicama. U ovakvim situacijama, dječak izgovara riječi poput: "Ne želim" i "Neću" te udara namještaj oko sebe, a vremenom i odrasle koji su mu u blizini (odgojiteljice ili roditelje, baku, djed). Isto se događa u situacijama kada grupa ima neku zajedničku aktivnost, poput čitanja priča u krug. Dječak odbija sudjelovati. Iako mu je pružena mogućnost za to vrijeme raditi nešto

što njega zanima, konstantno ponavlja kako ne želi da se priča čita nikome te dolazi do ostale djece, gura ih, a odgojiteljicu nastoji udaljiti od ostale djece i oduzeti joj slikovnicu iz ruku. Slične situacije se događaju i kod ostalih vrtićkih aktivnosti poput likovnih, glazbenih ili tjelesnih. Ako dječak ne pokazuje interes za navedene grupne aktivnosti, ne odbija ih mirno ili odlazi iz njih, nego nastoji utjecati na to da sva ostala djeca, uključujući i odgojiteljicu prestanu s radom na aktivnosti. Sve je popraćeno iskazivanjem negativnih emocija poput, plača, vrištanja i udaranja namještaja.

Tijekom pedagoške godine, 2021./2022. odgojna skupina u kojoj boravi dječak, dobiva oba nova matična odgojitelja. Odgojitelji su upoznati s navikama i ponašanjima sve djece, pa tako i dječaka o kojemu je riječ. Tijekom ove godine već na samom početku pedagoške godine, kod dječaka se primjećuje otpor pri svakodnevnim aktivnostima ili uputama, ali i poteškoće prilikom dolaska u vrtić i odvajanja od majke, kao i odlaska iz vrtića kada dječak ne želi ići iz vrtića i odbija prisutnost majke. Sve navedeno do sada se ponavlja i u pedagoškoj godini 2022./2023., ali uz značajan porast agresije dječaka prema roditeljima, odgojiteljima, članovima stručnog tima i u konačnici prema ostaloj djeci odgojne skupine, ali i djece drugih odgojnih skupina kada borave na istom prostoru, obično vrtićko dvorište ili unutarnji pred prostor vrtića. Kako se situacija s dječakom nije stabilizirala, nego čak i pogoršala, uključeni su članovi stručnog tima kako bi dječaka dodatno promatrali. Prvenstveno je uključen vrtićki pedagog koji je bio pozvan i nazočan u nekoliko situacija kada je dječak imao vrlo negativna i nepoželjna ponašanja (odbijanje svakodnevnih aktivnosti poput, oblačenja, svlačenja, pranja ruku, ručka, odlaska na dvorište, ulaska unutra i sl.). Vrlo brzo se utvrdilo da područje rada pedagoga nije dovoljno te su u situaciju uključeni vrtićki rehabilitator u i konačnici vrtićki psiholog. Od vrtićkog rehabilitatora su odgojiteljice dobile *Listu za bilježenje ponašanja djeteta*, ali i upute kako postupati s djetetom koje pokazuje znakove nepoželjnog ponašanja. Upute su se odnosile na sustav nagrađivanja poželjnog ponašanja, koji je sproveden tijekom nekoliko mjeseci. Dječak nije reagirao na sustav nagrađivanja i činilo se kako mu uopće nije bilo važno hoće li biti nagrađen za poželjno ponašanje.

U ovoj pedagoškoj godini su u grupi jednom tjedno boravili psiholog i rehabilitator u onim situacijama u kojima su odgojitelji procijenili da je potrebno. Te situacije su se odnosile obično onda kada bi dječak iskazivao negativne emocije i nepoželjna ponašanja u tolikoj mjeri koja je

ugrožavala sigurnost ostale djece. Naime, tijekom vremena, dječak je na sve ono što on ne želi ili mu smeta ili nema interesa, reagirao vrlo burno tako da bi udarao namještaj, bacao ono što je mogao, udarao odgojitelje, članove stručnog tima i u konačnici i ostalu djecu odgojne skupine. Kod dječaka se tijekom vremena pokazao obrazac ponašanja gdje je on svoje frustracije usmjeravao prema nekom drugom. Ove pedagoške godine najviše agresije je usmjerio ka djeci u svom okruženju. Navedeno se u početku odnosilo na situacije u kojima je dječaku bilo nešto oduzeto (obično igračka), ali i već navedeno kada dječak nije htio sudjelovati u ponuđenim zajedničkim aktivnostima kada nije dozvoljavao ni da se ostala zainteresirana djeca bave tim aktivnostima. Sve češće su se događale situacije kada bi dječak narušavao tijek igre ostale djece ili rušio njihove konstrukcije. Istovremeno, ostalu djecu dječak nije uključivao ili primao u svoju igru. Pri zajedničkim aktivnostima skupine, dječak je sve češće, a u konačnici i redovito, ometao rad grupe na već navedene načine s promjenom u ponašanju kada bi grupa krenula s nekom aktivnosti, dječak bi počeo vrištati, bacati igračke i namještaj po podu, udarati druge i čupati ih. Članovi stručnog tima bi u ovom trenutku bili pozvani u grupu, ali jednako bi se dječakovo ponašanje nastavilo. Svoje nezadovoljstvo, frustraciju, bijes i agresiju bi preusmjerio na onoga koji mu je u blizini, u ovom slučaju članu stručnog tima. Udarao bi psihologa, grizao, čupao, vrištao, bacao predmete po sobi dnevnog boravka. Kada je spoznao da se teško može fizički može suprotstaviti odrasloj osobi, agresiju bi obično prebacivao na prvo dijete iz grupe koje se našlo u blizini. Ovakvo ponašanje je po mišljenju odgojitelja, psihologa i rehabilitatora bilo posljedica vidljive djetetove frustracije uzrokovane odsustvom želje da slijedi neku uputu ili činjenice da mu se neka ponuđena aktivnost nije svidjela. Situacija vrlo brzo eskalira na način koji nije shvatljiv stručnjacima i odgojiteljima. Naime, događaju se situacije gdje je dječak iznimno agresivan prema svima u svom okruženju. Roditeljima, baki, djedu, odgojiteljicama, a ponajviše djeci u grupi i djeci van svoje grupe. Ove situacije agresije prema ostaloj djeci su se počele događati bez vidljivog povoda i nikako se nije mogao naći uzrok za ovakvo ponašanje. Činilo se kako se dječak sve češće i bez vidljivog, očitog povoda agresivno ponaša prema prijateljima iz grupe. Osim spomenutog guranja, udaranja, bacanja, grizenja druge djece, dječak je u jednom trenutku počeo daviti pojedinu djecu iz skupine. Obično bi, kako je već spomenuto, ovakvo ponašanje iskazivao bez nekog vidljivog razloga te bi obično odabirao djecu koja su fizički slabija od njega. Na ovaj se problem, iako uočen i u vrtićkom okruženju, posebno požalio roditelj

djevojčice iz grupe koja je, po navodima majke, imala problema sa spavanjem jer se bojala da će ju dječak udaviti.

U ovom trenutku, a nakon obavljenih razgovora odgojiteljica s roditeljima i stručni tim se intenzivno uključuje u slučaj. Odgojiteljice su dobile detaljnu uputu kako pratiti dijete koje iskazuje ovakvo ponašanje te kako postupiti.

U nastavku teksta slijedi Upitnik vrtićkog psihologa sastavljen od 16 pitanja, namijenjen prvenstveno roditeljima djeteta koji pokazuje navedeno ponašanja, ali odgojiteljima. Svrha upitnika je pokušati detektirati uzroke agresivnog ponašanja i još važnije, kako mi kao odgojitelji i roditelji reagiramo na iste. Pitanja na koje smo nastojali dobiti odgovore su:

- kakva je općenito priroda problema?
- kako se problem konkretno manifestira?
- kada se problem počeo javljati?
- je li se nešto dogodilo (u obitelji, vrtiću, okruženju) što se može povezati sa specifičnim problemom?
- koliko često se javlja problem ponašanje?
- kada se problem pojavljuje (doba dana npr.)?
- gdje ili u kojem kontekstu se pojavljuje? dolazi li do agresije ili nekog drugog problem ponašanja tijekom ustaljenih radnji ili na određenom mjestu?
- je li u prisustvu nekih osoba (djece) takvo ponašanje više izraženo?
- postoji li nešto što osobito izaziva pojavljivanje problem?
- kakve su posljedice?
- tko je sve pogođen tim problemom?

- kako se osjećaju, što misle u situaciji kada se problem javi?
- kakve su hipoteze o razlozima pojavljivanja problema?
- što su pokušali učiniti u vezi s problemom?
- što su primijetili, jesu li ta ponašanja pomogla?
- što misle da se može (drugačije) učiniti?

Roditelji djeteta su bili suradljivi te u razgovoru s matičnim odgojiteljem i vrtičkom psihologom odgovarali na sva postavljena pitanja. No, i dalje poriču da se agresivno ponašanje pojavljuje u okruženju obitelji te ostavljaju mogućnost da se ponašanje pojavljuje u vrtičkom okruženju, kojemu ne pridodaju veliki značaj. Roditelji, posebno majka, smatra da je dijete samo "nestašno" i povremeno neposlušno. Otac djeteta u potpunosti uvažava stavove odgojiteljica i psihologa, da dijete iskazuje agresivno ponašanje te da u pitanju nije samo djetetov neposluš. U razgovoru s roditeljima, u jednom trenutku roditelji dolaze u verbalni sukob i neslaganja oko mišljenja vezano za djetetovo ponašanje.

Odgojiteljice djeteta su došli do sljedećih zaključaka, vodeći se Upitnikom:

- priroda problema u ovom slučaju je da dječak vrlo često i intenzivno iskazuje agresiju prema svima u svom okruženju.
- povod može biti i donekle shvatljiv u smislu da se agresivno ponašanje događa ako se dijete osjeća na neki način ugroženim (drugo dijete mu je uzelo igračku, uništilo njegovu konstrukciju igre i slično). No, češće od ovoga su se primijetile situacije u kojima nije jasan uzrok problemskog ponašanja. Jer, često su se događale situacije u kojima dijete pri samom ulasku u sobu dnevnog boravka, ruši igračke s policica, baca policu, igračke, stolicu, udara, tuče i grize drugo dijete.
- problemsko ponašanje se manifestira tako da dječak udara, gura, grize, čupa sve u svom okruženju, a djecu i pokušava daviti u zajedničkoj igri. Jednako tako, dječak ometa rad skupine, tako da narušava ostaloj djeci započetu igru ili tako da ometa odgojiteljicu u

zajedničkim aktivnostima s djecom. Dječak se u većini slučajeva ne želi uključiti u igru s drugima, niti želi sudjelovati u zajedničkim aktivnostima. Bez obzira na to što su mu ponuđene zamjenske aktivnosti, odbija ih i obično vrišti, gura druge uključene u aktivnost i nastoji prekinuti ono što se u grupi u tom trenutku radi.

- problem se počeo intenzivnije pojavljivati već nakon djetetove navršene druge godina života, a intenzivnije se pojačao u njegovoj četvrtoj u petoj godini.
- u razgovoru s roditeljima se doznaje da se tijekom tih godina u obitelji i djetetovom neposrednom okruženju nisu dogodile nikakve promjene, a posebno nikakve neugodnosti ili negativni događaji.
- u vrtićkom okruženju jedina promjena koja se dogodila je promjena matičnih odgojiteljica.
- problemsko ponašanje se intenzivno proteže tijekom cijele pedagoške godine i u bilo kojim svakodnevnim situacijama. Pri dolasku u vrtić, izlasku na boravak na zraku, u zajedničkoj igri s ostalima ili pri promjeni bilo kakvih vrtićkih aktivnosti.
- ono što je primijećeno je da dječak u potpunosti mijenja svoje ponašanje nakon što određeno vrijeme nije boravio u vrtiću (zbog bolesti ili korištenja godišnjeg odmora roditelja). Dječak bi nakon povratka bio vrlo suradljiv, zainteresiran za ono što se u vrtiću radi, susretljiv i dobro raspoložen veći dio vremena. Isto tako, tijekom godine su se događale situacije da bi dječak bez otpora ušao u grupu, prihvaćao prijedloge za igru od djece ili odgojiteljica, surađivao, dogovarao se s ostalom djecom, uvažavao ih i prihvaćao, ali samo tijekom prvih jutarnjih sati kada bi u grupi boravilo ne više od nekoliko djece. Kako se, tijekom dana, broj djece u grupi povećavao, tako su se i ponašanja dječaka mijenjala u smislu da je sve češće djelovao nervozno, tjeskobno, nerasploženo što bi ga redovito u jednom trenutku odvelo u agresivno ponašanje.
- zaključak odgojiteljica i psihologa je bio da je jedan od mogućih problema da dječak dobro funkcionira u vrlo malim grupama djece te se teško nosi sa standardnim brojem djece u skupini. Dječaku je svakodnevno pružena mogućnost individualnog rada (tzv

"Jedan na jedan"), ali unatoč tome, činilo se kako mu smeta veći broj djece od navedenih par.

- kontekst u kojem se problem pojavljuje je bilo gotovo nemoguće odrediti, osim ovog navedenog. Jer, vrlo često se agresivno ponašanja događalo bez vidljivog uzroka ili povoda. Obzirom se odrasla osoba mogla obraniti od ovakvog ponašanja, dječak je sve češće svoju agresiju usmjeravao na ostalu djecu grupe, ali i ostalih odgojnih skupina. Samim time, upravo su djeca grupe bila najviše pogođena ovakvim ponašanjem, a posljedice su bile nehomogena grupa, nemogućnost rada i igre s djecom te atmosfera u grupi koja je bila na granici napetosti i iščekivanja prema kome će dječak izraziti agresiju. Svakako se osjetio i strah kod ostale djece da će im dječak nauditi, a vrlo učestalo su se i događale situacije u kojima se djeca izražavaju svoj strah prema dječaku ili imaju pritužbe na njegovo ponašanje.
- agresivno ponašanje dječaka, kao što je rečeno, se događalo u bilo kojoj svakodnevnoj situaciji i prema bilo kome tko se našao u tom trenutku u njegovoj blizini. Ipak, dječak je nešto više iskazivao agresiju prema određenoj djeci. Obično se to odnosilo na djevojčice ili dječake koji su fizički nešto slabiji od njega.
- posljedice ovakvog dječakovog ponašanja su, uz navedeni strah ostale djece, bile i pritužbe pojedinih roditelja da se njihovo dijete teško nosi s ovim ponašanjem dječaka. Majka djevojčice iz skupine je tražila psihološku pomoć vrtićkog psihologa i odgojiteljica, jer po njezinim navodima, djevojčica ima problema s usnivanjem i noćne more jer se boji da će ju dječak u snu udaviti. U ovom trenutku vrtićki psiholog opet poziva dječakove roditelje na razgovor s namjerom da bi se dobili odgovori na pitanja kako oni reagiraju kada se bilo kakvo nepoželjno ponašanje pojavi.
- dobiveni odgovori, posebno od majke su da nastoji razgovarati s njim i provoditi što je više moguće vremena s djetetom. Majka i dalje poriče da dječak iskazuje nepoželjno i agresivno ponašanje kod kuće, što otac negira te u ovom trenutku roditeljska suradnja s vrtićem prestaje, jer roditelji, posebno majka, smatraju da problem nije toliko velik, koliko se nastoji prikazati.

Tijekom cijele pedagoške godine, odgojiteljice, po uputi vrtićkog psihologa i rehabilitatora prate dječakovo ponašanje te bilježe situacije, opis ponašanja, reakciju okoline (djece i odgojitelja) i trajanje problemskog ponašanja.

Prikaz nekih od situacija koje su se gotovo svakodnevno događale:

- Situacija 1. - Dječak pri dolasku u vrtić se opršta od majke, vrlo teško i ne želi ući u sobu dnevnog boravka. Na majčinu uputu da obuče papuče za sobu, odgovara da ne želi. Baca papuče po podu. Majka stoji pored njega i čeka da se dječak umiri. Dječak ju počinje udarati i otima joj se iz ruku, izgovarajući joj ružne riječi (psovke). Na topli pozdrav odgojiteljice, dječak počinje vrištati, odbija ući u sobu dnevnog boravka. Unatoč uputama majci da se toplo i kratko pozdravi s djetetom i preda dijete odgojiteljici, majka produljuje pozdravljanje s dječakom te dječak ne ulazi u sobu narednih pola sata. Cijelo to vrijeme se čuje dječakovo vrištanje i odbijanje vrtića. Nakon navedenog vremena, dječak ulazi u sobu dnevnog boravka plačući. Odbija oprati ruke i odmah po dolasku ruši sve konstrukcije koje su prisutna djeca izradila. Nakon nekog vremena i pokušaja umirivanja dječaka, koje je donekle bilo uspješno, odgojiteljica nudi dječaku doručak, koji on prihvaća. Kada je dobio doručak, govori da to ne želi jesti, što odgojiteljica i prihvaća, no dječak odguruje tanjur prvo po stolu, a onda ga baca na pod. Odmah potom, baca stolicu na kojoj je sjedio, prilazi drugoj djeci koja si igraju i narušava im započetu igru. Sve se navedeno odvija uz dječakovo vrištanje i plač. Dječaku se u tom trenutku nude aktivnosti ili mogućnost odabira ono što on u tom trenutku želi. Dječak odbija bilo kakvu aktivnost, nastavlja vrištati i udara odgojiteljicu. Nakon što se situacija prividno smirila, odgojiteljica organizira aktivnosti u jutarnjem krugu, koju dječak isto odbija. Ponuđenu zamjensku aktivnost dječak također odbija i narušava aktivnost odgojiteljice s ostalom djecom. Negoduje, vrišti, ulazi u jutarnji krug nastojeći ga prekinuti. Obzirom je dječak vrlo glasan, a navedena situacija traje prilično dugo, u sobu dnevnog boravka ulaze pedagog i rehabilitator. Pedagog pokušava razgovarati s djetetom, ali bezuspješno. Dječakovo negativno ponašanje se čak i produbljuje te počinje biti glasniji, baca se na pod, udara šakama o pod te potom baca stolice i igračke po prostoru i u konačnici šakama udara pedagoga. Za to vrijeme odgojiteljica s ostalom djecom radi aktivnosti u jutarnjem

krugu, ali djeca ne prate i teško im se koncentrirati na ono što se trenutno radi. Dječak je odveden iz skupine i rehabilitator pokušava s njim ostvariti rad "jedan na jedan". Ova metoda se pokazala uspješnom te se dječak vraća smireniji, ali vidljivo umoran i iscrpljen od ovih događanja te nakon ručka za vrijeme dnevnog odmora, zaspi. Nepoželjno ponašanje se pojavljuje isti dan kada majka dolazi po njega. Dječak odbija otići iz vrtića, šakama udara majku i grize ju. Majka stoji pored njega i čeka da se dječak umiri. Situacija traje oko 30 min. kada dječak ipak pristaje otići, ali plačući i vidljivo uznemiren.

Nakon ovog događaja, vrtićki rehabilitator predlaže sustav nagrađivanja djetetovog poželjnog ponašanja, koji se u početku pokazao korisnim, ali vrlo brzo dječak od sustava odustaje i nije mu bitno hoće li dobiti "nagradu" za poželjno i pozitivno ponašanje te nastavlja sa svojim ustaljenim obrascem ponašanja.

- Situacija 2. - dječak u skupinu ulazi relativno mirno i bez većeg otpora. Primijećeno je da nerado ulazi, ali ne pruža otpor pri ulasku. Ovakvo raspoloženje dječak zadržava sve do izlaska na vrtićko dvorište, gdje u jednom trenutku dolazi u kratki konflikt s dječakom druge odgojne skupine. Iako je dječak, kao i sva ostala djeca, dobio uputu da se obavijesti odgojiteljicu o svim mogućim konfliktnim situacijama, dječak situaciju rješava sam pokušajima davljenja drugog dječaka. Kako dječak nije mogao samostalno riješiti konfliktnu situaciju, dolazi do odgojiteljice tražiti pomoć koja je i pružena tako da je odgojiteljica bila posrednik u nastaloj situaciji. Situacija, iako riješena, kod dječaka izaziva snažne frustracije te on ostatak vremena boravka na zraku provodi u vidno lošem raspoloženju, ali ipak pristupa ostaloj djeci i igra se s njima. Problem se pojavljuje kada su vremenske prilike skratile boravak na zraku zbog kiše te su sve odgojne skupine morale ući u prostore vrtića. Dječak odbija ući unutra i uz sva moguća uvjeravanja, svakako nastoji ostati vani sam. Nakon određenog vremena uvjeravanja dječaka da se mora ući unutra, odgojiteljice odvođe drugu djecu. Za to se vrijeme dječak baca po podu, udara šakama o pod i odbija krenuti sa svim ostalim odgojnim skupinama. Dječak, iako je uvidio da će ostati sam na dvorištu, ne želi ući unutra. Prilaze mu dva člana tehničkog osoblja i uz njegov snažan otpor, fizički ga savladavajući, ulaze unutra. Ovakvu situaciju je dječak osobito teško prihvatio i ostatak dana prolazi u sličnom raspoloženju. Odmah pri dolasku u grupu, odbija sjesti na stolicu kako bi pojeo ručak, odbija ručak, baca stolicu i tanjur. Sve je popraćeno vrištanjem. Pri pripremi za dnevni odmor, odbija obući

pidžamu, odbija zamjensku, mirnu aktivnost umjesto dnevnog odmora. Vrištanje se nastavlja što unosi nemir u skupinu. Utjehu i fizičke dodire odgojiteljica dječak odbija. U konačnici, dječak je zaspao na krevetu u sjedećem položaju.

- Situacija 3. - dječak se igra u centru konstrukcije i građenja. Nakon poziva djeci za ručak, dječak odbija pospremiti igračke s kojima se igra i sjesti za stol. Nakon pokušaja i uvjeravanja odgojiteljica da je vrijeme ručka, dječak ruši svoje konstrukcije, baca ih po sobi dnevnog boravka, prilazi dječaku i snažno ga grebe po rukama, potom ga šakama udara u trbuh, baca stolicu po prostoru i u konačnici prilazi odgojiteljici te ju udara šakama po nogama. Sve je popraćeno vrištanjem dječaka. Obzirom je ugrožena sigurnost ostale djece u grupu je pozvan vrtički psiholog koji nastoji umiriti dječaka. Dječak prvo izgovara ružne riječi psihologu, potom i njega udara šakama te je dječak morao biti fizički svladan i odveden kod psihologa u sobu. Pri povratku u sobu dnevnog boravka, dječak je vidljivo iscrpljen i umoran, plačljiv, ali ne iskazuje agresiju. Sjeda za stol plačući s namjerom da pojede ručak. Kako mu se ručak nije svidio, baca tanjur na pod, potom baca tanjure ostale djece za stolom. Dječaku je ponuđena opcija ručanja, mirne aktivnosti ili dnevnog odmora, koju on i izabire. Neposredno prije odlaska u krevet, dječak ne želi obući pidžamu, stoji pored kreveta i vrišti. Izgovara riječi poput: "Mrzim te", "Makni se", "Mama" i slično. Dinamika grupe je u potpunosti narušena, a ostala djeca su vidljivo uzrujana. Vrištanje traje preko pola sata, kada dječak, vidljivo iscrpljen u konačnici zaspe. Nakon dnevnog odmora, dječak je vidljivo raspoložen te u ostatak dana u grupi funkcionira bez nekih većih poteškoća, do dolaska roditelja po njega. Odbija poći s ocem i napustiti prostor vrtića, počinje udarati oca, bacati svoje stvari po prostoru i počinje vrištati. Otac nakon određenog vremena čekanja da se situacija smiri, fizički odvodi dijete iz vrtića. Situacija se nastavlja idući dan, kada dječak odbija ući u vrtić te na pokušaje majke da uđe, otima joj se iz ruku, udara ju, zatvara vrata. Situacija je popraćena snažnim vrištanjem i unosi nemir u cijelu zgradu vrtića. Dječak već u ovom trenutku djeluje vrlo iscrpljeno, a majka osim što je uzrujana, počinje plakati. Odgojiteljica je u konačnici uvela dijete u sobu dnevnog boravka te dječaku ponudila aktivnosti za koje misli da bi bile predmet njegovog interesa. Nakon određenog vremena, dječak prihvaća aktivnosti i ostatak dana prolazi relativno mirno.

- Situacija 4. - Zbog vremenskih neprilika, umjesto boravka na zraku, boravimo u pred prostoru vrtića s djecom ostalih odgojnih skupina. Djeci su ponuđeni različiti poticaji i didaktika te biraju aktivnosti prema vlastitim interesima. Dječak ne pokazuje interes ni za što od ponuđenog, nego odlazi do djece i otima im igračke. Primijećeno je da izabire onu djecu koja su manja od njega ili fizički slabija. U jednom trenutku, prilazi dječaku koji se igra s vozilom. Pokušava ga odgurati što i uspijeva te kada drugi dječak pada na pod, snažno ga udara nogama. Ponavlja se situacija s odvođenjem dječaka kod psihologa te su roditelji još jednom pozvani na razgovor. Roditelji iako se odazivaju na razgovor, umanjuju ozbiljnost situacije, posebno majka. Otac ostavlja prostora da dječak iskazuje agresivno ponašanje i pred nazočnima okrivljuje majku da je popustljiva u odgoju te da dječak nema granice. Psiholog i ovom prilikom nastoji dobiti odgovor kako roditelji reagiraju kada se ovakvo ponašanje pojavi, no bezuspješno jer majka i dalje tvrdi da se takve situacije kod kuće ne događaju, naglašavajući da dječak nije poslušan i da povremeno ima ispade bijesa. U tim trenucima, majka pokušava razgovarati s njim i objašnjavati zašto takvo ponašanje nije prihvatljivo. Po njezinim riječima, dječak ponekad prihvati njezino objašnjenje zašto određeno ponašanje nije prihvatljivo, a za slučajeve kad joj to ne uspije, izjavljuje da ne zna na koji način bi pristupila dječaku. Istovremeno, umanjuje problemsko ponašanje i smatra da je to dio odrastanja i dječjeg "prkosa".
- Situacija 5. - dječak u sobu dnevnog boravka ulazi bez otpora, dobro raspoloženo i zainteresirano za ono što već prisutna djeca rade. U grupi je u tom trenutku troje djece. Odgojiteljica zajedno s djecom provodi vrijeme u zajedničkoj aktivnosti te je dječak vrlo suradljiv, zainteresiran za ono što se radi, postavlja pitanja, donosi zaključke, uključuje drugu djecu i dijeli s njima materijale za rad. Kako je tek rano jutro u narednih sat vremena se povećava brojka djece u grupi, a samim tim i raspoloženje dječaka. Postaje nervozniji, nestrpljiviji i odlazi iz dotadašnje aktivnosti. Počinje lutati po sobi, odlazeći od jednog centra aktivnosti do drugog i narušava drugoj djeci igru ili im pokušava uzeti igračku ili sredstvo za rad. Ulazi prvo u verbalne konflikte, gdje se druga djeca obično odmah povuku. Neovisno o tome, dječak ide za njima, gura ih, čupa, pokušava davati i udara šakama. Situacija je, kao i do sada, popraćena dječakovim snažnim vrištanjem, što je

rezultiralo ulaskom rehabilitatora u grupu. Ponavlja se već ustaljena situacija gdje dječak šakama udara i rehabilitatora. Nakon što se dječak od iscrpljenosti umorio, umiruje se. Uz pomoć Sustava za nagrađivanje, rehabilitator pokušava kod dječaka izazvati poželjno ponašanje. Dječak pozitivno reagira na ovu metodu i djeluje vrlo zadovoljno kada je pohvaljen za ponašanje. Sustav za nagrađivanje je osmišljen tako da se svako dječakovo ponašanje nagrađuje naljepnicom te nakon skupljenih pet naljepnica, dječak ima mogućnost odabira bilo koje igračke ili aktivnosti koju želi. Ostatak dana prolazi bez većeg dječakovog otpora te dječak, uz povremeni otpor, donekle ipak surađuje. Tijekom narednog perioda, a po uputi rehabilitatora, odgojiteljice primjenjuju navedeni sustav nagrađivanja koji se u prvo vrijeme pokazao učinkovitim. No, već nakon prolaska određenog kraćeg vremena, dječak u potpunosti gubi interes za sustav te se ustaljeni obrasci agresivnog ponašanja pojavljuju svakodnevno, u različitim situacijama te bez nekog vidljivog povoda.

- Situacija 6. - pri odlaska s boravka na zraku, dječak odbija poći unutra s ostalom djecom. Negoduje, izgovara ružne riječi, izmiče se odgojiteljici koja ga pokušava uhvatiti za ruku. Dječak bježi, trči po dvorištu, gura djecu koja mu se nađu na putu. Događa se situacija gdje mu je dječak druge odgojne skupine uzvratilo jednakom agresijom te dolazi do fizičkog sukoba. Dječak druge odgojne skupine je svladan, srušen na pod te do brze intervencije prisutnih odgojitelja, dječak vrlo snažno udara drugog dječaka nogama u trbuh. Po već poznatom obrascu, za cijelo to vrijeme dječak koji ispoljava agresiju vrišti, plače i izgovara ružne riječi. Nakon što je drugi dječak uklonjen iz opasne situacije, dječak s agresivnim ponašanjem pristaje otići s ostalom djecom i odgojiteljicama unutra. Po putu do ulaznih vrata vrtića, dječak se otima odgojiteljici iz ruku i bježi prema cesti s motornim vozilima. Ipak, prije nego je dječak došao tik do ceste, odgojiteljice ga sustižu i fizički odvođe u zgradu vrtića. U pred prostoru vrtića i sobi dnevnog boravka se nastavlja jednako ponašanje te se dječak iznimno teško smiruje do kraja boravaka u vrtiću. Krajem dana, prilikom odvođenja djeteta iz vrtića, dječak se na ulici otima i majci iz ruku, bježi i dovodi se u opasnu situaciju odlaska na cestu. Nakon ovog događaja, roditelji su još jednom pozvani u vrtić na razgovor. Ponavlja se jednaka situacija gdje majka smatra da je dječak malo "neposlušan" i uz sve moguće napore članova stručnog tima i odgojiteljica, majka odbija zaključak da dječak treba pomoć.

Ovakve i slične situacije su se događale intenzivno tijekom dvije pedagoške godine, s naglaskom na porast agresivnog ponašanja u tekućoj 2022./2023. godini, kada je dječak i intenzivnije praćen od strane odgojiteljica, psihologa i rehabilitatora. Roditelji su pozivani na razgovor tijekom pedagoških godina nekoliko puta u prosjeku svakih par mjeseci od strane odgojiteljica, ali i članova stručnog tima. Majka, iako vidljivo emocionalno uzrujana, odbija prihvatiti da je djetetovo ponašanje u tolikoj mjeri problematično da mu je potrebna prvenstveno procjena kako bi se otkrili uzroci agresivnog ponašanja, a potom i pomoć djetetu, ali i roditeljima.

Sustav nagrađivanja koji se u kratkom periodu pokazao korisnim se za brzo vrijeme pokazao beskorisnim u ovom slučaju. Roditelji su također dobili uputu kako raditi sustav nagrađivanja i kod kuće. Preusmjeravanje pažnje, utjeha, fizički kontakt, blizina, emocionalna toplina odgojiteljica, mogućnost odabira aktivnosti koje nisu u skladu s dnevnom rutinom grupe te poticanje ostale djece na suradnju s dječakom se također nisu pokazali korisnim. Za to vrijeme, dječak je „etiketiran“ od strane djece, roditelja djece iz skupine, ali i roditelja djece ostalih odgojnih skupina kao izrazito agresivno dijete koje je potrebno izbjegavati. Obavljeno je i nekoliko razgovora s roditeljima druge djece u nadi da će se uspješno otkloniti stigma s djeteta te da će se zajedničkim snagama, kako vrtića kao ustanove tako i ostale djece i njihovih roditelja pomoći djetetu koje ima problemsko ponašanje. Rijetko koji roditelj je prihvatio ovakav način suradnje. Unatoč naporima odgojiteljica, njihova nastojanja su išla u smjeru kako poučiti svoju djecu da izbjegavaju kontakt s dječakom. Dječak je u konačnici ostao sam, bez vršnjačkog druženja, izoliran i usamljen, što je, po mišljenju odgojiteljica rezultiralo dječakovim još većim agresivnim ponašanjem. Jedinu podršku i razumijevanje koje je imao je ona od strane odgojiteljica i ostalih zaposlenika vrtića. Ono što je u ovom slučaju primijećeno je da je bilo perioda kada bi dječak izvrsno reagirao u situacijama kada se s njim radilo individualno (odgojitelj-dijete) ili u situacijama kada je u skupini bio izrazito mali broj djece, kao i u situacijama kada je dijete bilo odsutno iz vrtića neki određeni period. Ustupak koji su roditelji napravili je da su dječaka povremeno, kad god su im to mogućnosti dozvoljavale, ostavljale dijete kod kuće, jer bi se dječak nakon izostanka vraćao u vrtićko okruženje puno boljeg raspoloženja i dakako ponašanja. Kako su takvi uvjeti nemogući za održati neki dulji period,

dječakovo agresivno ponašanje se iznova ponavljalo, svaki put sve intenzivnije. Čak da su ovakvi uvjeti i održivi, smatralo se da to nikako nije dugoročno rješenje te da dječak treba razviti i pozitivno ponašanje u okruženju u kojemu se nalazi. Uslijed ovoga, nameće se zaključak da je dječaku bio potreban konstantni individualni pristup, ali uz uvjet da se u skupini ne nalazi više on nekoliko djece, jer je između ostalog, to bio jedan od okidača za djetetovo nepoželjno ponašanje. Primijećeno je da dječak jako teško prihvaća promjene, kako promjene u dnevnom ritmu skupine, tako i one kada treba doći ili otići iz vrtića. Isto tako, dječak je jako teško prihvaćao promjene matičnih odgojiteljica. Roditelji dječaka su se u jednom trenutku intenzivnije uključili u problem tako da su dijete odveli na privatnu psihološku procjenu izvan Ustanove. Zaključak psihologa iz privatne Ustanove je da dječak ima određene elemente nepoželjnog ponašanja, ali da u individualnom radu funkcionira dobro. Obzirom je to primijećeno i u vrtićkom okruženju, ne iznenađuju ovakvi rezultati vanjske procjene. Prije samog završetka ove pedagoške godine, roditelji su dječaka ispisali iz vrtića i tu se gubi svaki trag o njegovom ponašanju ili eventualnom napretku.

Vrtićki psiholog i rehabilitator u suradnji s matičnim odgojiteljima su došli do zaključka da se radi o djetetu koji nedvojbeno pokazuje znakove antisocijalnog i agresivnog ponašanja prema svima u svom okruženju. Obzirom nije napravljena detaljna procjena djeteta, kao i nedostatna suradnja roditelja, odnosno majke, došlo se jedino do zaključka da se radi o djetetu koji u kućnom okruženju nema jasno postavljene granice, strukturu i red te teško prihvaća okruženje gdje su granice, struktura i red jasno postavljene. Primijećeno je da se radi se o djetetu koji teško prihvaća promjene u svom okruženju (promjene odgojitelja), ali i djetetu koje izrazito teško funkcionira u okruženju gdje se nalazi veći broj djece. Zbog već navedenih razloga, vrtić kao ustanova u ovom slučaju, bez suradnje s roditeljima, nije mogao otkriti koji su sve rizični čimbenici u ovom konkretnom slučaju bili zaslužni za ovakvo nepoželjno ponašanje.

5. TRENING, INTERVENCIJA I PREVENCIJA

5.1 Trening s djecom agresivnog ponašanja

Pretpostavka je da negativna ponašanja, poput agresije, često proizlaze iz nedostatka vještina potrebnih za kompetentnije pregovaranje sukoba. Za razvoj prosocijalnih vještina mogu se koristiti različite vrste treninga i obuke ponašanja. Postupci treninga i obuke ponašanja, uključujući upute, modeliranje, probe ponašanja, povratne informacije i rasprava koriste se za podučavanje socijalnih vještina, kao što su sudjelovanje, suradnja i komunikacija (Nangle i sur. 2000).

Boričević-Maršanić i sur. (2015) navode dva strukturirana programa za djecu, a odnose se na:

- trening socijalnih vještina
- trening asertivnosti

Treningom socijalnih vještina nastoji se djecu naučiti kako misliti, umjesto što misliti. Uči se pomoću slikovnica, slikovnih priča, igranja, igrački ili igranja uloga. Cilj programa je naučiti djecu kako da misle, a ne što da misle pomoću igranja uloga, slikovnih priča i igračaka. Djecu se potiče na razmišljanje o posljedicama svog ponašanja ili postupaka. "Pomoću razgovora djecu se potiče da smisle što više različitih mogućnosti za reagiranje u određenoj situaciji te da razmisle o mogućim posljedicama svakog od tih postupaka" (Boričević-Maršanić i sur. 2015., str. 187). Na ovaj način dijete može odlučiti je li određeno ponašanje primjereno ili nije zbog posljedica koje će rezultirati. Usljed toga, djeca koja uspiju razviti vještinu rješavanja problema, mogu izabrati bolje rješenje problema ili isprobati drugačiji način u slučaju neuspjeha te doživjeti manje frustracija. Pokazalo se da su djeca po završetku programa bila manje uznemirena u frustracijskim situacijama, manje impulzivna te u stanju pričekati na ono što žele (Spivack i Shure, 1975; prema Boričević-Maršanić i sur. 2015).

U treningu asertivnosti terapeut koristi igru uloga u određenim situacijama. Cilj treninga je naučiti djecu kako se zauzeti za sebe, izraziti svoje mišljenje o određenoj situaciji, ali tako da se poštuje druga osoba. Kod djece predškolske dobi terapeut zauzima mjesto djeteta i kao model

pokazuje asertivno ponašanje, nakon čega slijedi zamjena uloga kada dijete vježba novo ponašanje (Boričević-Maršanić sur. 2015).

Serketich i Dumas (1996) naglašavaju i važnost bihevioralnog treninga roditelja u svrhu smanjenja antisocijalnog i agresivnog ponašanja djece. Polazi se od pretpostavke da se antisocijalno i agresivno ponašanje uči. Bihevioralnim treninzima i terapijama se nastoji razvijati dječje prosocijalno ponašanje tako da pozitivna ponašanja imaju roditeljsku potporu dok se problemska ponašanja ignoriraju ili kažnjavaju.

Petermann i Petermann (2010) objašnjavaju koncept za opisivanje agresivnog ponašanja u nekoj situaciji iz kojega je moguće neposredno izvesti intervencijske korake (prema Kaufmannu, 1965). Polazi se prvenstveno od situacijskog okvira agresije koji se odnosi na trenutačni intenzitet srdžbe, napade kojim je osoba izložena te buci, stresu i slično. Pored toga, važnu ulogu imaju i dotadašnja iskustva stečena učenjem, kulturalne predodžbe o normama i osobine ličnosti. Ovi faktori imaju utjecaj na proces odlučivanja koji vodi k agresiji (Buss, 1961).

Tablica 1. Faktori koji izazivaju agresivno ponašanje (Izvor: Buss (1961) i Kaufmann (1965))

Situacijski uvjeti	Srdžba, napadi, buka, vrućina, stres
	
Globalni faktori	Iskustva pri učenju, kulturalne norme, osobine ličnosti
	
Faktori okidači	Opažanje nekog ponašanja kao prijetećeg ↓ Uobičajeni izbor neke radnje
	
Agresivno ponašanje	Potencijal za sprječavanje ↓

	Procjena mogućih posljedica
--	-----------------------------

Petermann i Petermann (2010).predlažu treninge s djecom koja pokazuju agresivno ponašanje koji se temelje na sljedećim elementima:

- izgradnja odnosa
- modifikacija ponašanja djeteta, upotrebom igara opažanja i igranje uloga
- savjetovanje roditelja i obitelji

Uloga terapeuta u postupku treninga s djecom podrazumijeva četiri funkcije. Terapeut je profesionalni pomagač gdje on djetetu i njegovoj obitelji daje nove mogućnosti rješavanja konfliktnih situacija. Terapeut mora biti i osoba od povjerenja, što podrazumijeva pokazivanje razumijevanja. Za dobivanje djetetovog povjerenja, terapeut treba preuzeti i ulogu suigrača, pri čemu je važno da terapeut u igri uloga jasno pokaže ponašanje koje je različito od onoga koje je inače uobičajeno u terapijskom kontekstu (npr. terapeut se pojavljuje u ulozi provocirajućeg, bijesnog, pomažućeg, kooperativnog ili samo kontroliranog djeteta). Na ovaj se način dijete suočava s njegovom stvarnošću. Terapeut u procesu posreduje tako da putem materijala i uputa daje djetetu i obitelji smjernice za ponašanje.

Petermann i Petermann (2010) uvode pojam "zbijenog treninga" kojim podrazumijevaju postupak kojim se u kratkom vremenskom periodu žele izazvati značajne promjene kod agresivnog djeteta i njegove obitelji. Cilj ovakve vrste treninga se sastoji u tome da se u što kraćem periodu otklone problemi djeteta i njegove obitelji, a to se postiže ciljanim, usmjerenim postupkom. Uz pomoć terapeuta dijete obrađuje materijale i u grupi djece trenira novo ponašanje. Nadalje, cilj treninga je hijerarhija koja za zadaću ima dovesti dijete i njegovu obitelj u zahtjevnu situaciju, koja se uz pomoć terapeuta može prevladati.

U svom terapijskom radu, Petermann i Petermann (2010) se koriste s tri vrste treninga.

- Individualni trening - cilj ove vrste treninga je smanjiti iskrivljenu percepciju koja čini smetnju, smanjiti stalni osjećaj ugroženosti, pokazati pozitivna rješenja konflikta, vježbati socijalne vještine i senzibilizirati dijete za vježbe ponašanja koje slijede u grupi djece. U treningu ponašanja s djecom koriste se razgovorom orijentiranim na problem, terapijski razgovor i nestrukturiranim razgovorom u slobodnoj igri. Navode kako je agresivnu djecu teško motivirati za suradnju zbog različitih čimbenika: djeca ne shvaćaju

neprimjereno ponašanje kao problem i poriču ga. Njihovo agresivno ponašanje je često uspješno, jer njime često dobiju ono što žele. Nadalje, agresivna djeca često se opiru zahtjevima bilo kakve vrste te se boje ograničavanja svog slobodnog vremena zbog treninga.

- Grupni trening - koncipiran je tako da se uvježbava pozitivno socijalno ponašanje kroz tematske igre uloga u grupi djece (3 - 4 djece). Poteškoće nastaju pri prijelazu "zaštićenog" individualnog na grupni trening, stoga je fokus na učenje djeteta kako dijeliti terapeuta s drugom djecom. U svrhu navedenog, moraju se poštovati određeni kriteriji, a odnose se uglavnom na pažljivo sastavljanje grupe. Pri ovome se vodi računa o veličini grupe, heterogenosti s obzirom na dob i spol i s obzirom na vrstu agresije, homogenost s obzirom na preduvjete za učenje i s obzirom na simptome. Kako bi se djecu motiviralo na trening, omogućuje im se slobodna igra kao nagrada nakon treninga. Nadalje, za motivaciju je važno da se u postupku ne izgubi karakter igre. Strukturirana igra uloga se koncipira tako da ona daje okvir za rješavanje sukoba i vježbanje poželjnog ponašanja. Jedan od motivacijskih faktora je i dozvoliti djeci mogućnost odabira onoga što žele raditi, kao i samostalnost u djelovanju. Pozitivno socijalno isticanje dodatno djeluje motivirajuće na dijete. Na ovaj način dijete preuzima socijalnu odgovornost tako što podupire ili pomaže nekom drugom djetetu.
- savjetovanje roditelja i obitelji - Zadaća terapeuta je roditeljima približiti perspektivu djeteta, odnosno usmjeriti ga na želje i potrebe djeteta, ali i na njegove osjećaje i misli.

5.2 Psihološke intervencije i tretmani kao pomoć djeci s agresivnim oblicima ponašanja

Essau i Conradt (2006) u kontroliranim istraživanjima uspjeli su dokazati učinkovitost nekoliko oblika tretmana na smanjenje problema u ponašanju, od kojih se izdvajaju tri važna oblika tretmana:

- Program potkrepljenja - program koji postavlja jasne ciljeve za jačanje pozitivnog ponašanja i smanjenje negativnog, poput agresivnog ponašanja te predstavlja metodu vođenja djeteta u smjeru tih ciljeva. Jedna od takvih metoda su tzv „Token sustavi“.

"Polazište tih programa je da poremećaj ophođenja nastaje kada djeca ne nauče na odgovarajući način kontrolirati svoje ponašanje" (Frick, 1998)

- Program za roditelje - ovakav model programa zasniva se na modelu socijalnog učenja. Programi sadrže strategije za poticanje pozitivnog ponašanja, a koriste se pohvale, pozitivne pozornosti te uporaba materijalnih nagrada (McMahon i Wells, 1998). Naglašavaju važnost kvalitetne suradnje i komunikacije unutar obitelji, tjelesne bliskosti, suradničko rješavanje problema i provođenje zajedničkog kvalitetnog vremena. Programi se baziraju na jačanju roditeljskih sposobnosti pri čemu se koriste vježbe, učenje po modelu, povratne informacije i savjetovanja. Prvenstveno je fokus na učenje roditelja pozitivnim strategijama kontrole, pri čemu se koristi pozitivno potkrepljenje, koje treba biti postojano i dosljedno. Programi su koncipirani tako da ističu važnost discipliniranja, pri kojima se u slučaju kada je potrebna kazna, malo koristi pokazivanje moći. Primjer za to je tzv "Time out". Roditelje se upućuje na koncentriranje na prosocijalne aspekte, umjesto na probleme u ponašanju. Ovakvi programi su koncipirani tako da ih roditelji provode u obiteljskom okruženju. Prosocijalna ponašanja se nagrađuju, a nepoželjna sankcioniraju. Naglašavaju da je bitno pohvaliti ili sankcionirati dijete unutar 24 sata:

Ponašanje	Pon	Uto	Sri	Čet	Pet	Sub	Ned
Ustala i obukla se do 7 sati.	☹	☺	☹	☺	☺		
Prije večere je napisala zadaću.	☹	☺	☹	☺	☺		
Izvela je psa u šetnju.	☹	☹	☺	☺	☺		
U 20.30 u krevetu uz ugašeno svjetlo.	☹	☺	☺	☺	☺		
Nasmijana lica ukupno:	0	3	2	4	4		
Namrštena lica ukupno	4	1	2	0	0		

Svakodnevne nagrade:
1-2 nasmijana lica = posebna poslastica prije spavanja
3-4 nasmijana lica = posebna aktivnost s roditeljima/roditeljem

Blaga kazna:
4 namrštena lica = jedan dan bez gledanja televizije

Slika 2. Dnevnik (Izvor: Essau i Conradt, 2006., prema Bloomquist i Schnell, 2002., str. 147).

- Kognitivno-bihevioralni pristup - neka agresivna djeca su sklona nejasne, provokativne situacije s vršnjacima interpretirati kao neprijateljsko ponašanje, što će moguće dovesti do agresivnog ponašanja (Flick i sur.,2003; prema Essau i Conradt). Nasuprot tome, neka djece svoje agresivno ponašanje povezuju s pozitivnim ishodom, pa iz tog razloga češće biraju agresivni oblik rješavanja sukoba (Paradini i sur., 2003; prema Essau i Conradt, 2006). Kognitivno bihevioralni program sadrži metode pomoću kojih dijete uči

obuzdavati impulzivne reakcije. Tako dijete uči prepoznati problem, odmjeriti različite reakcije i odabrati onu koja je najprikladnija. U ovoj vrsti programa naglašena je uloga terapeuta koji je model za sposobnosti koje podučava, provodi s djetetom igre uloga koji se odnose na socijalne situacije, pomaže pri primjeni naučenih sposobnosti, daje povratne informacije i hvali dijete za primjereno korištenje tih sposobnosti. Ograničenja koja se pojavljuju kod kognitivno bihevioralnih pristupa leži u poteškoći na koji način dovesti dijete do toga da sposobnosti koje razvije unutar programa koristi i izvan terapijskih okvira (Kendall i sur., 1990, prema Essau i Conradt, 2006).

Od ostalih pristupa programa psiholoških intervencija, Essau i Conradt (2006) navode i:

Program učenja socijalne kompetencije kojim se potiču socio-emocionalne kompetencije, a u središtu se nalazi dijete. Program utječe na sljedeća područja:

- smanjivanje agresivnog ponašanja
- ispravak kognitivnih izobličenja
- poticanje prosocijalnog ponašanja djece, poput suradnje s drugima
- poboljšanje regulacije emocija i samokontrole

Programi učenja socijalne kompetencije obuhvaćaju niz sposobnosti (Bloomquist i Schnell, 2022; prema Essau i Conradt, 2006):

- uvježbavanje ophođenja i komunikacije gdje se djeca potiču na prosocijalna ponašanja te se uče neverbalne komunikacijske sposobnosti
- emocionalni odgoj kojim se djeca uče kako kontrolirati svoje emocije i ponašanje
- razumijevanje tuđeg stajališta djeca se uče kako se drugi osjećaju
- program razumijevanja atribucija uči djecu prepoznavati namjere drugih i interpretirati situacije
- vježbe samoopažanja i samo procjena koje djeci služe za pomno promatranje i procjenu vlastitog ponašanja

- vježbe samo verbalizacije gdje se djeca upućuju kako koristiti razgovore sami sa sobom u svrhu regulacije svojih ponašanja
- učenje rješavanja problema kojima se djeca uče različitim tehnikama kako učinkovito riješiti problem
- vježbe kontroliranja ljutnje uče djecu prepoznavanju osjećaja ljutnje i bijesa te kako se s istima nositi

Također, kao važan pristup psiholoških intervencija je i psihodinamski pristup koji se koncentrira na mijenjanje intrapsihičkih čimbenika za koje se pretpostavlja da su u osnovi agresivnog ponašanja, a izvorno potječe iz Freudovih koncepata (Tolan i Guerra, 1994; prema Essau i Contradt, 2006). Psihodinamski pristup je oblik tretmana gdje se koristi terapija uvidom. Terapija se bazira na razvijanje emocionalno pozitivnog odnosa s agresivnim mladom osobom, gdje ona stječe uvid u psihodinamske procese koji su u podlozi agresije. Na ovaj način se mladu osobu nastoji ohrabriti za novi pristup problemu.

Jandrić (2005) navodi nužnost postojana institucija, agencija i službi za promoviranje koncepta pozitivnog razvoja djece i mladih. Naglašava važnost fokusiranja na zaštitne čimbenike i jake strane pojedinca. Ističe kako se bez kvalitetne koordinacije, organizacije i suradnje svih službi, vladinih i nevladinih institucija koncept pozitivnog razvoja djece i mladih ne može u potpuno razviti na razini zajednice. U Republici Hrvatskoj postoje nekoliko programa za roditelje obično u obliku radionica, predavanja, tribina, tečajeva, savjetovališta ili igraonica za djecu. Jedan od najpoznatijih takvih programa je "Rastimo zajedno" koji je usmjeren na osnaživanje roditeljskih kompetencija, a provodi se u velikom dijelu predškolskih ustanova. Program je razvijen unutar "Projekta za podršku roditeljstvu u zajednici" u okviru programa „Prve tri su najvažnije!“ Ureda UNICEF-a za Hrvatsku, u suradnji s Agencijom za odgoj i obrazovanje. Jedan od osnovnih ciljeva programa je stvaranje osnažujućeg i poticajnog okruženja gdje roditelji u suradnji s voditeljima i ostalim roditeljima imaju prilike upoznati sebe u ulozi roditelja, razmjenjivati iskustva te doznati drugačije načine odnošenja prema djetetu. Program se oslanja na nekoliko važnih pretpostavki:

- roditelji imaju najvažniju ulogu u odgoju djece

- prve godine djetetovog života su najvažnije za razvoj svakog čovjeka
- za tjelesno i duševno zdravlje nužno je uspostaviti emocionalnu sigurnost u najranijoj dobi
- odgovornost je društva u cijelosti omogućiti svakom roditelju nošenje s izazovima roditeljstva

Program se sastoji od 11 radionica koje su međusobno povezane, a usmjerene su na roditeljstvo 21. stoljeća koje obuhvaća četiri stupa roditeljstva, ciljeve roditelja i potrebe djece, vještine slušanja, postavljanje granica u ponašanju, upoznavanje s metodama učenja djeteta o svijetu oko sebe, roditeljskim odgovornostima te biranju i kreiranju rješenja.

Nakon evaluacije ovog programa, došlo se do zaključka da se mijenja odnos prema djetetu, kao i odgojni postupci koji se usmjeravaju na razvijanje djeteta u svim segmentima razvoja.

5.3 Prevencija agresivnog ponašanja kod djece

Većina djece prilikom odrastanja pokazuje neke od poremećaja ponašanja te su spomenuti termini poput "normalne" i "abnormalne" agresivnosti. Pravovremena procjena i prevencija mogu utjecati da do ozbiljnog razvoja poremećaja ne dođe (Moller, 2001). "Programi prevencije nude mogućnost smanjenja čimbenika rizika i povećana zaštitnih čimbenika za djecu u koje se pokazuje povećan rizik za razvijanje problematičnog socijalnog ponašanja. Oni se odvijaju unutar okruženja između roditelja i djeteta i u djetetovom širem okruženju"(Essau i Conradt, 2006, str.170).

Postoje dvije vrste programa prevencije, primarna i sekundarna. Primarne mjere prevencije provode se s cjelokupnom populacijom djece, a usmjerene poticanje tjelesnog i psihičkog zdravlja djece te prevenciju razvoja poremećaja. Sekundarni programi prevencija usmjereni su na djecu koja već pokazuju rane naznake disfunkcije i u kojih postoji mogućnost od razvijanja poremećaja. "Razvojno-psihopatološki preventivni pristup zasniva se na temeljnoj pretpostavci da će se u rizične djece (zbog prisutnosti čimbenika rizika koji su prisutni u samom djetetu ili njegovoj okolini) prije nego u djece bez tih čimbenika rizika razviti problemi koji se tijekom razvoja mogu učvrstiti ili čak i pogoršati" (Essau i Conradt, 2006, str.176). S ovakvog stajališta

preventivne mjere su važne jer se na vrijeme mogu prepoznati čimbenici rizika za razvijanje poremećaja.

Postupci kojima bi se prevencija mogla ostvariti odnose se na jačanje samopouzdanja i samopoštovanja, poticanje znanja, kompetencija i vještina, poticanje vještina nošenja sa životnim situacijama, poticanje sustava potpore u okruženju obitelji, škole, radnog mjesta i zajednice te poticanje zdravog okruženja u zajednici (The Wisconsin Department of Public Instruction, 1995; prema Bašić, 2009). Prevencija se sastoji od postupak i kontinuiranim djelovanjima kojima se pokušavaju otkloniti rizični čimbenici te se razvijaju i jačaju zaštitni čimbenici pojedinca kako bi se spriječio nastanak i razvoj određenih poremećaja u ponašanju (Bašić, 2009).

5.3.1 U obitelji

Obitelj na pojedinca ima nedvojben utjecaj. Intenzivan utjecaj obitelji je najintenzivniji tijekom ranog djetinjstva. Odrastanjem djeteta ono slabi, no nikada ne prestaje. Obiteljski utjecaji oblikuju cjelokupnu djetetovu osobnost. Oni mogu djelovati pozitivno ili negativno na razvoj djetetove inteligencije, emocija, tjelesnih i socijalnih sposobnosti (Đuranović, 2012). "U ranom djetinjstvu i predškolskoj dobi obitelj treba djetetu pružiti tjelesnu i emocionalnu sigurnost te se brinuti za njegovo zdravlje. Zdrava i poticajna obitelj ponudit će djetetu trajnu, stalnu i strukturiranu okolinu koja će biti poticajna za dijete i nuditi mu razna iskustva" (Đuranović, 2012., str. 32).

Nasuprot takvih obitelji, postoje i one gdje su odnosi narušeni u obliku obiteljskih razmirica, nasilja gdje su djeca zanemarena i izložena lošim modelima. Odnosi u ovakvim obiteljima vrlo često mogu biti prediktor za razvoj antisocijalnog i agresivnog ponašanja kod djeteta (Đuranović i Opić, 2013). Djetetovo agresivno ponašanje se može promijeniti ako mu je u obiteljskom okruženju dosljedno pružena ljubav i pažnja, ako ima odgovarajuće modele ponašanja. Dijete je od najranijih dana potrebno učiti izražavanju svojih osjećaja i razgovaranju o problemu, kako bi se pronašlo rješenje. Obitelj koja pruža sigurno i toplo ozračje, bez odrastanja u straha, agresivnih roditeljskih postupaka te izloženosti nasilju u obitelji, je obitelj koja uvelike utječe na prevenciju pojave rizičnih čimbenika za pojavu antisocijalnog i agresivnog ponašanja (Živković, 2003). Kako bi se agresivno ponašanje suzbilo, djetetu je u obiteljskom okruženju potrebno pružiti što više ljubavi i podrške, davati mu pozitivan model ponašanja, ne kažnjavati ga fizički

ili psihički. Umjesto toga, pružiti djetetu ozračje koje predstavlja sigurnost i podršku da se može neometano razvijati. Vrlo je važno da dijete nije uključeno u nikakav oblik nasilja te ga učiti mirnom rješavanju konflikata ili problema (Živković, 2003).

5.3.2 U vrtiću

Nakon obitelji, predškolska ustanova je prva zajednica u kojoj dijete živi, raste i razvija se. Stoga, jednako kao i obitelji, vrtić je ustanova koja svoj rad usmjerava na cjelokupan razvoj djeteta. Veliku ulogu u stvaranju kvalitetnog okruženja imaju odgojitelji, koji imaju snažan utjecaj na razvoj djeteta. Da bi takvo okruženje bilo kvalitetno, upravo su prvenstveno odgojitelji ti koji trebaju razmišljati o potrebama sve djece te stvarati pozitivno okruženje.

Odgojitelji, nakon roditelja su prvi koji trebaju opaziti eventualna rizična ponašanja kod djece. Kako bi preventivni program bio što uspješniji, upravo su odgojitelji oni koji trebaju znati prepoznati određena odstupanja u ponašanju i razvojne specifičnosti. Vrtić kao predškolska ustanova, zajedno s odgojiteljima, treba djelovati. U vrtićkom okruženju, odgojitelj daje model i podučava djecu prosocijalnom ponašanju, mirnim rješavanjem sukoba, prihvaćanje drugih i drugačijih te stvaranjem pozitivnog poticajnog okruženja. Na ovaj način predškolska ustanova djeluje na smanjenje ili pojavu rizičnih ponašanja. (Đuranović i Opić, 2013).

"Odgojitelji bi trebali biti informirani o vrstama i uzrocima agresivnosti, kao i o tome kako se pravilno prema tome valja odnositi" (Schnabel, 1997, str. 7). Često se djecu s agresivnim ponašanjem označava "zločestom", ali neka djece preko agresivnosti odašilju signale koje odgojitelji moraju znati prepoznati i razumjeti kako bi mogli reagirati na odgovarajući način i u konačnici pomoći djetetu (Schnabel, 1996).

"Poznato je da djeca iz obitelji u kojima zadovoljenje dječjih potreba ne stoji u prvom planu roditeljskih interesa, pa se to stoga stalno potiskuje, češće a ponekad i neočekivano reagiraju agresivno." (Schnabel, 1997, str. 11). Djeca i njihovi problemi iz obitelji često postaju prepoznatljivi pri prijelazu iz obitelji u vrtićko okruženje koje diktira svoje zahtjeve. Takva situacija postaje još problematičnija zbog neprimjerene veličine skupina s kojom se dijete često mora suočiti, navodi Schnabel. Nadalje, navodi kako je jedna od dobrih strategija u prevenciji agresivnog ponašanja i nužni pravovremeni odgovor na prve znakove pojave agresivnosti te

predlaže zauzimanje jasnog stava neodobravanja, "prorađivanja" iskustva u grupi u vidu razgovora sa svom djecom.

5.3.3 U zajednici

Kako bi djeca i mladi mogli razviti sve svoje potencijale, potreban im je život u zajednici koja im omogućava pozitivan razvoj i koja im je oslonac u njihovim nastojanjima da se razvijaju u zdrave i otporne osobe. Kako bi se ovo ostvarilo, zajednica treba biti okruženje koje brine o svim svojim članovima, nudi im sigurno mjesto za život i nudi pristup dobrima koji zadovoljavaju njihove potrebe. Kako bi se izbjegli različiti konflikti unutar zajednice, ona treba nuditi prilike za rast svakog pojedinca. Zajednica treba biti i heterogena, kako bi se stvaralo bogatstvo različitosti (Feri, KranLeli, 2001; prema Jandrić, 2005).

Preventivni programi u svakoj su lokalnoj zajednici drugačiji, jer ne postoji jedinstveni program za sve, ali je svaki od tih programa usmjeren na potrebe djece i mladih, na razvijanje njihovih potencijala i najvažnije na zaštitne čimbenike u lokalnoj zajednici. Ciljevi programa su jačanje zajednice i poticanje suradnje svih segmenata lokalne zajednice. Na ovaj način se stvara otporna zajednica koja je važna kao temelj za razvijanje i implementaciju programa prevencije koji počivaju na konceptu pozitivnog razvoja mladih. Lokalna zajednica za zadaću ima djeci i mladima dati prostorni okvir za njihovu socijalizaciju, dati im različite perspektive gledanja na život te proširiti njihova očekivanja. Na ovaj način lokalna zajednica priprema mlade za preuzimanje uloga koje ih svrstavaju u njezine pozitivne resurse te tako oni postaju potencijal o kojem ovisi daljnji razvoj neke zajednice ili društva u cjelini (Jandrić, 2005, prema Bašić, 2009).

ZAKLJUČAK

Antisocijalno i agresivno ponašanje je problem koji zahtijeva intervenciju od svih sudionika uključenih u odgoj djeteta. Kako je u ovom radu i istaknuto, čak je 50 posto djece koja trebaju dodatnu stručnu pomoć, a čije je uzrok agresivno i antisocijalno ponašanje. Na razvoj i ponašanje djeteta predškolske dobi se može značajno utjecati, jer je to dob gdje je naš utjecaj najveći. Agresivno ponašanje je najizraženije u predškolskoj dobi te su upravo roditelji, ali i odgojitelji oni koji trebaju i mogu utjecati na razvijanje prosocijalnog ponašanja dok je dijete još uvijek u razvoju i tek počinje učiti prihvatljive obrasce ponašanja.

Uzimajući u obzir svjesnost o različitim oblicima agresivnog ponašanja i čimbenicima rizika za agresivno ponašanje, mi kao društvo u cijelosti možemo utjecati na sprječavanje pojave agresivnog i antisocijalnog ponašanja kod djece. Različiti su faktori koji mogu utjecati na pojavu i razvijanje agresivnog ponašanja poput bioloških i psiholoških odrednica, obiteljskih odnosa, utjecaj vršnjaka medija i društva, izloženost nasilju ili utjecaj odgojnih roditeljskih stilova.

U ovom radu se naglasak stavlja na utjecaj roditeljskih stilova i sve veći utjecaj medija na pojavu agresivnosti kod djece. Obiteljsko okruženje u kojem nema jasno postavljenih pravila i granica te permissivni ili autoritarni odgojni roditeljski stil mogu biti okidači za pojavu problemskog ponašanja. Naglašen je i sve veći utjecaj različitih vrsta medija koji nerijetko sadržavaju nasilne i agresivne sadržaje. Istaknuta je i razlika u zastupljenosti agresivnog ponašanja u odnosu na dob i spol djeteta. Može se zaključiti kako je kod dječaka nešto veći postotak prisutnosti antisocijalnog i agresivnog ponašanja. Utvrđeno je kako postoji razlika između "abnormalne" i "normalne" agresije te u skladu s tim treba poduzimati određene korake u svrhu sprječavanja problemskog ponašanja. U radu su također prikazani i koraci kojima se nepoželjna ponašanja mogu spriječiti, a odnose se na prevenciju agresivnog ponašanja. U prevenciji, kao što je već istaknuto, treba sudjelovati cijela zajednica. Ako do agresivnog ponašanja ipak dođe, naglašava se važnost pravovremene intervencije gdje roditelji u suradnji s terapeutom imaju različite oblike grupnih i individualnih treninga.

U *Studiji slučaja* ovog rada prikazan je slučaj djeteta s agresivnim ponašanjem gdje se došlo do zaključka da je jedan od uzroka pojave problemskog ponašanja slaba ili nikakva postavljena granica ponašanja i nejasna pravila ponašanja. Jednako tako, nedostatna i nekvalitetna suradnja

roditelja i odbijanje prihvaćanja problema, značajno otežava proces pomoći djetetu s problemskim ponašanjem. Roditelji, odgojitelji i mi kao zajednica u cjelini samo sa zajedničkim snagama možemo utjecati da se dijete razvija u psihički i fizički zdravu osobu koja poštuje i uvažava druge osobe i njihove granice, posjeduje vještine empatije i iskazuje prosocijalno ponašanje.

PRILOZI I DODACI

Slika 1. Bronfenbrennerov ekološki model okoline (Vasta i sur., 2005., str. 61) 5

Slika 2. Dnevnik (Essau i Conradt, 2006., prema Bloomquist i Schnell, 2002., str. 147)..... 40

Tablica 1. Faktori koji izazivaju agresivno ponašanje, prema Bussu (1961) i Kaufmannu (1965). 35

Prilog 1. Lista za bilježenje ponašanja

<i>DV BAJKA</i>	<i>LISTA ZA BILJEŽENJE PONAŠANJA</i>
-----------------	--------------------------------------

DATUM I VRIJEME	OPIS SITUACIJE (npr. vuče, hoda po sobi...	OPIS PONAŠANJA	REAKCIJA OKOLINE (DJECA, ODGOJITELJI)	TRAJANJE PONAŠANJA

LITERATURA

- Bartol. C, Bartol. A. (2017). *Criminal behavior: A psychological approach*. Pearsons.
- Bašić, J. (2009). *Teorija prevencije: prevencije poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bilić V.(1999). Agresivnost mladih i mogućnost pomoći. *Obnovljeni život*, 1 (54), 69–77.
- Bilić, V., Buljan-Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bilić, V. (1999). *Agresivnost u suvremenoj školskoj svakidašnjici. Agresivnost (nasilje) u školi*. Hrvatski pedagoški književni zbor. Zagreb: Zib Mladost.
- Boričević Maršanić V., Zečević I., Paradžik, Lj., Šarić D., Karapetrić Bolfan Lj. (2015). Kognitivne tehnike u kognitivno-bihevioralnoj terapiji mlađe djece s eksternaliziranim poremećajima. *Socijalna psihijatrija* 43 (4), 183-190.
- Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Cakić, L., Velki, T. (2014). Agresivnost i prihvaćenost u skupini djece predškolske dobi. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60 (32), 15-22.
- Douglas W. Nangle, Cynthia A. Erdley, Erika M. Carpenter, Julie E. Newman. (2000). Social skills training as a treatment for aggressive children and adolescents: a developmental–clinical integration. *Aggression and Violent Behavior*, 7, 169–199.
- Đuran, A., Koprivnjak, D., Maček, N. (2019). Utjecaj medija i uloga odraslih na odgoj i obrazovanje djece predškolske i rane dobi. *Communication Management Review*, 01(04), 270-283.
- Đuranović, M. (2012.). Obitelj i vršnjaci u životu adolescenata. *Napredak*, 154 (1-2), 31-46.

- Duranović, M., Opić, S. (2013). Socijalna agresivnost učenika u primarnom obrazovanju. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 15(3), 777-779.
- Eret, L. (2012). Odgoj i manipulacija: Razmatranje kroz teoriju ekoloških sustava. *Metodički ogleđi*, 19 (1), 143-161.
- Essau, C.A., Conradt J. (2006). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Haug-Schnabel, G. (1997). *Agresivnost u dječjem vrtiću*. Zagreb: Educa.
- Ilišin V. (2003). Mediji u slobodnom vremenu djece i komunikacija o medijskim sadržajima. *Medijska istraživanja : znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, 9(2), 9-34.
- Jandrić, A. (2005). Lokalna zajednica u prevenciji poremećaja u ponašanju: Koncept pozitivnog razvoja mladih. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 41(2), 3-18.
- Kojic, M. (2013). Crtež i likovni izraz u otkrivanju i suzbijanju dječje agresivnosti. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 12(2), 163-176.
- Kušević, Z., Melša, M. (2017). Agresivnost kod djece i adolescenata. *Socijalna psihijatrija*, 45(2), 105-116.
- Loeber, R., Hay, D. (1997). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*, 48, 371-410.
- Ljubetić, M. (2001). *Važno je znati kako živjeti: rano otkrivanje poremećaja u ponašanju predškolske djece*. Zagreb: Alineja.
- Mandarić, V (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece. *Bogoslovska smotra*, 82 (1), 131 – 149.
- Milanović, M., Gabelica Šupljika, M., Jukić, I., Modrić, N., Pleša, A., Profaca, B., Starc, B. (2014). *Pomozimo im rasti. Priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja*. Zagreb: Tehnička knjiga.
- Milašin, A., Vranić, T. i Buljubašić Kuzmanović, V. (2009). Ispitivanje učestalosti verbalne agresije kod djece i mladeži. *Život i škola*, 22(2), 116-141.

Moeller, T.G. (2001). *Youth aggression and violence*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Petermann F., Petermann U. (2010). *Trening s agresivnom djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Rumpf, J., (2006). *Vikati, udarati, uništavati: Kako postupati s agresivnom djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Rutter, M., Giller, H., Hagell A. (1998). *Antisocial behavior in young people*. Cambridge University Press.

Szentmartoni, M. (1991). Agresivnost i njezini odrazi u odgoju. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*,46(6), 627-636.

Serketich, J., Dumas, J. (1996). The Effectiveness of Behavioral Parent Training to modify antisocial behaviour in children: A Meta-analysis. *Behavior Therapy*, (27), 171-186.

Valković, J. (2016). Utjecaj medija na socijalizaciju. *Riječki teološki časopis*, 1 (47), 99-116.

Vasta, R., Haith, M., Miller., S. A. (2005). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Živković, Ž. (2006). *Agresivnost kod djece: psihološko savjetovanje*. Đakovo: Tempo.

Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb.

IZJAVA O IZVRNOSTI DIPLOMSKOG RADA

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da u izradi istoga nisam koristila druge izvore osim onih koji su u njemu navedeni.
